

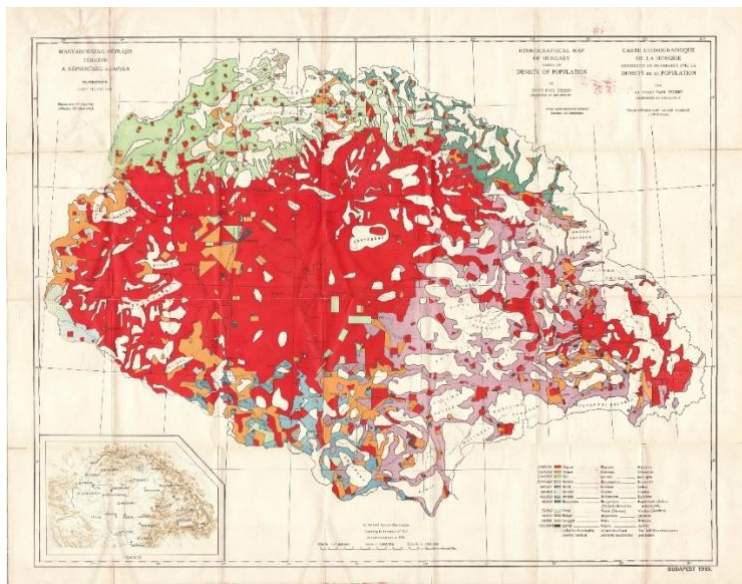
SEGIEVY DÁNIEL ZOLTÁN *

Carte Rouge 100

Teleki Pál vörös térképének hatástörténeti elemzése

I dén 100 éve, 1918 őszén vette kezdetét Teleki Pál (1879–1941) legismertebb térképének, a vörös térképnek (1. ábra) a megszerkesztése. Az első világháborút követő béketárgyalásokon megfogalmazódó területi követelések alátámasztására szolgáló tudományos érvelés során különösen nagy szerepe lett az egyes területek etnikai összetételének, így valamennyi tárgyalófél igyekezett korabeli szóhasználatával élve néprajzi (valójában etnikai, nemzetiségi vagy anyanyelvi) térképekkel alátámasztani a saját követeléseit. Ezzel többek között Woodrow Wilsonnak (1856–1924) a népek önrendelkezéséről szóló alapelvére reflektáltak.

* A szerző geográfus, doktorandusz a Lipcsei Egyetem Graduate School Global and Area Studies doktori iskolájában, emellett a Politikatörténeti Intézet és Alapítvány Nepostrans projektjének kutatóasszisztense. E-mail: segievy.daniel@gmail.com

1. ábra. Teleki Pál: Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján, 1919. Lelőhely: Magángyűjtemény

Jelen cikkben a vörös térképet járjuk körül a lehető legtöbb szempontból. A bevezetőt szakirodalmi áttekintés követi, amely az általános etnikai térképészeti szakirodalmon túl a vörös térképről írott korábbi munkákat is igyekszünk számba venni. Ezután a térkép elkészítésének folyamatát, majd pedig politikai és kulturális hatását vizsgáljuk meg. Ezt követően különböző kiadások számbavételét érintjük, melynek itt azonban csak a fő számait közöljük, az alapos elemzés egy másik írás tárgya lesz. Maga a lista, illetve az egyes változatok képei az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának térképtörténeti blogján, a *Földabrosz blogon* érhetők el.¹ A nemzetközi kitekintés szempontjából, amely az írás vezérfonala igyekszik lenni, az egyik legfontosabb résznek a térkép nemzetközi szakmai visszhangját tekinthetjük. Ezt követően a térkép módszertanát elemezzük, bemutatva a vörös térkép által inspirált

¹ Földabrosz Blog. <https://blog.oszk.hu/foldabrosz/voros-terkep-kulonbozo-valtozatai-1-az-1919-evi-kiadasok> (letöltés ideje: 2018. október 9.)

hazai és nemzetközi példákat, amit tudomásunk szerint korábban senki nem tett meg. Az írás utolsó részében értékeljük Teleki ábrázolási módszerét, illetve megpróbáljuk körül járni a módszer újdonságának mibenlétét.

Szakirodalmi előzmények

A Kárpát-medence etnikai térképezésével számos szakcikk, könyvrészlet foglalkozott már. Klasszikus megközelítés² mentén, időrendi sorrendben Kocsis Károly³ és Tátrai Patrik⁴ mutatták be a fontosabb Kárpát-medencei vonatkozású etnikai térképeket. Kritikai szempontból elsősorban Keményfi Róbert foglalkozott a témával.⁵ A klasszikus megközelítés mentén, felsorolás-szerűen Klinghammer István cikkei⁶ foglalkoztak a béketárgyalásokra szánt térképekkel. Az

² A magyarországi etnikai földrajzi irányzatokat Tátrai Patrik foglalta össze.

Tátrai Patrik: *Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban. Regio*, 2014/2. 45–65.

³ Kocsis Károly: Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények*, 1996/2–3. 167–180.; Kocsis Károly – Tátrai Patrik: Contributions to the history of the Hungarian ethnic mapping. In: Zentai László – Györffy János – Török Zsolt Győző (szerk.): *Térkép – Tudomány. Tanulmányok Klinghammer István professzor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, 2006, 241–249.

⁴ Tátrai Patrik: *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691–2006)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, 2017.

⁵ Keményfi Róbert: *Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége*. II. köt. *A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Térképzetek, térképek: fogalomtár*. Debrecen: Bölcsész. Konzorcium, 2006.; Keményfi Róbert: Nehéz örökség – az SS szerepének emlékezete a magyar etnikai térképezés történetében. *Regio*, 2010/4. 3–32.; Keményfi Róbert: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái. I. rész. *Tér és Társadalom*, 2011/1. 63–80.; Keményfi Róbert: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái. II. rész. *Tér és Társadalom*, 2011/2. 69–87.; Keményfi, Róbert: Karten machen – Macht der Farben. Zur Frage der Visualisierung des ungarischennationalen Raumes. In: *Forum IFL: Visualisierung des Raumes Karten machen – die Macht der Karten*. Leipzig: Leibniz Institut für Länderkunde, 2007. 55–66.; Keményfi Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.

⁶ Klinghammer István – Gercsák Gábor: „Lapok a Kárpát-medence etnikai térképezésének történetéből”. *Magyar Tudomány*, 2010. Vol. 171. No. 6. 667–

I. világháborút lezáró béketárgyalások földrajzi munkálatait Hajdú Zoltán foglalta össze.⁷ A nemzetközi kontextust és párhuzamokat illetően Gyuris Ferenc,⁸ Gilles Palsky,⁹ Michael Heffernan¹⁰, Wesley Reisser¹¹ és Petra Svatek¹² írásait érdemes megemlíteni. A témával – nemzetközi összehasonlításban – jelen sorok írója is foglalkozott korábban.¹³ Külön kiemelendő Steven Seegel nemrég megjelent kötete,¹⁴ amely az egyes geográfusok közötti transznacionális kapcsolati hálóra helyezi a hangsúlyt. A jelen sorok írójának vizsgálati módszereihez ez utóbbi áll a legközelebb, azonban Seegel az egyes geográfusok közötti kapcsolati hálót állítja fókuszba, míg jelen sorok írója kifejezetten az egyes konkrét térképművek közötti módszertani összefüggéseket vizsgálja, és ebből következően elemzi a nemzetközi személyi összefüggéseket.

Magáról a vörös térképről is született néhány írás. Papp-Váry Árpád több helyen¹⁵ is foglalkozott a térképpel, míg a fentebb említett

669.; Klinghammer István: Tudomány – politika – diplomácia. Teleki Pál, a Moszul-Bizottság tagja. *Külügyi Szemle*. 2015. 165–168.

⁷ Hajdú Zoltán: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918–1920. *Kisebbségkutatás*, 2000/2. 224–233.

http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_02/cikk.php?id=244 (letöltés ideje: 2018. március 26.)

⁸ Gyuris Ferenc: Human geography, cartography, and statistics: A toolkit for geopolitical goals in Hungary until World War II. *Hungarian Cultural Studies*, 2014. 214–241. <http://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea> (letöltés ideje: 2018. március 26.)

⁹ Palsky, Gilles: Emmanuel de Martonne and the ethnographical Cartography of Central-Europe (1917–1920). *Imago Mundi*, 2002. 111–119.

¹⁰ Heffernan, Michael: Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1996. 504–533.

¹¹ Reisser, Wesley J.: *The Black Book. Woodrow Wilson's secret plan for peace*. Lanham: Lexington Books, 2012.

¹² Svatek, Petra: Ethnic cartography and politics in Vienna, 1918–1945. *The British Journal for the History of Science*, 2018. 99–101.

¹³ Segyevy Dániel Zoltán: *Térképművek Trianon árnyékában. Magyarország néprajzi térképe (1918)*. Budapest: KSH Könyvtár. 2016.

¹⁴ Seegel, Steven: *Map Men: Transnational Lives and Deaths of Geographers in the Making of East Central Europe*. Chicago: Chicago University Press, 2018.

¹⁵ Papp-Váry Árpád: Teleki Pál a kartográfus. In: Csicsery Rónai István – Vigh Károly (szerk.): *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévk előadásai*. Budapest: Occidental Press, 1992. 79–101.; Papp-Váry Árpád: *Magyarország története térképeken*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2017.; Papp-Váry Árpád: A „carte rouge” -

szakirodalmak többségében külön bekezdést, fejezetet kapott a térkép. Legalaposabban Krasznai Zoltán elemezte a munkát.¹⁶ Ő egy francia példával hasonlította össze a térképet.¹⁷

A térkép elkészítése

A vörös térkép hat heti munka után 1919. január elejére készült el,¹⁸ első kiadása 1919. február 21-én¹⁹ jelent meg. Az I. világháború végén a magyar geográfusok intenzív munkálatokba kezdtek a béketárgyalásokra való felkészülés keretében. Ennek első lépése Magyarország 1:200 000-es méretarányú kéziratos néprajzi térképének megszerkesztése volt Teleki Pál javaslatára, Bátty Zsigmond és Kogutowicz Károly vezetésével.²⁰ Végül a magyar békedelegáció csak a kész békefeltételek kézhezvételét követően nyújtotta be dokumentációját, így a legtöbb háttéranyag nem jutott el az antanthatalmak legmagasabb szintű vezetőiig. Ez alól egyedüli kivétel a vörös térkép, amelyet Apponyi Albert, a magyar delegáció vezetője a békefeltételek kézhezvételekor bemutatott az antanthatalmak vezetőinek. A térkép leginkább ennek a mozzanatnak köszönheti közismertségét. Jelen írásomban leginkább arra vagyok kíváncsi, hogy a térképnek milyen politikai, módszertani, illetve

vörös térkép jelentősége statisztikatörténeti szempontból. In: Jeney László (szerk.): *Teleki Pál, a geográfus*. Budapest–Gödöllő: Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajzi és Jövőkutatás Központ; Teleki Pál Egyesület, 2016. 89–98.

¹⁶ Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon*. Pécs: Publikon, 2012.

¹⁷ Martonne, Emmanuel de: *Essai de carte ethnographique des pays roumains. Annales de Géographie*, 1920/158. 81–98.

¹⁸ Benda Jenő: A „Carte Rouge” históriája. Beszélgetés Gróf Teleky Pállal a párisi ötöstanács elé került térképről. *Pesti Hírlap*, 1920. január 22. 1.

¹⁹ Magyarország új néprajzi térképe. *8 Órai Újság*. 1919. február 21. 5.

²⁰ Ezt a 45 lapra elkészített térképsorozatot számos szerző összekeveri a vörös térképpel, vagy egyszerűen annak nagyobb változatának tartja. Ez tévedés, a két térkép ábrázolási módszerét, és méretét tekintve is alapvetően különbözik egymástól. Módszertani összefüggés tehát nincs, legfeljebb történeti, amennyiben Teleki azért szerkesztette a jóval kisebb vörös térképet, hogy a nagy térkép-sorozat mellett legyen egy kisebb, áttekinthető magyar etnikai térkép is a béketárgyalásokon.

kulturális hatása volt, és hogy miképpen tudott kiemelkedni a többi korabeli etnikai térkép közül.

A térképet Teleki Nopcsa Ferenc (1877–1933) segítségével tervezte meg 1918 végén.²¹ Nopcsa végezte a számításokat, Teleki pedig a szerkesztési munkálatokat.²² Teleki nem volt teljes mértékben elégedett a jóval részletesebb, Bátky-Kogutowicz féle kétszázezres térkép²³ módszertanával; úgy gondolta, hogy nagy mérete, sok szelvénye és a kicsiny pontok miatt nehézkes az áttekintése. E szellemben a vörös térképet jóval kisebb méretben, 1:1 000 000-s méretarányban tervezte meg. A térkép legfőbb célja a döntéshozó politikusok gyors, átfogó tájékoztatása volt, módszere pedig számos ponton eltért a korszak jellemző etnikai térképeitől. A térképen úgynevezett felületkartogramos módszert alkalmaztak. Eszerint a lakosságsszámmal arányos méretű területet színezték be oly módon, hogy 1 négyzetmilliméternyi terület 100 lakost jelölt egymillió méretarány mellett. A térkép a magyar lakosságot jelölő piros színről kapta közkeletű nevét, ami illeszkedett a korabeli etnikai térképezés szubjektív színezési gyakorlatához, így szuggesztív módon emelte ki a magyarság dominanciáját a Kárpát-medencében. Krasznai Zoltán elemzésében azt is megemlíti, hogy a határokon túli területek üresen hagyása szándékos, a jelhiány, a „csend” is információértékkel bír, még inkább kihangsúlyozva a Kárpát-medence egységét.²⁴

Az I. világháborút lezáró béketárgyalások során valamennyi fél igyekezett tudományos érvekkel is alátámasztani saját követeléseit. Ezek közül a korábbiakhoz képest kiemelkedik az etnikai jellegű érvelés. Ez a wilsoni pontokban megfogalmazott „népek önrendelkezési jogára” vezethető vissza, amely alapján jelentős várankozások keletkeztek a tekintetben, hogy a majdani határmegvonások az etnikai határokat fogják követni.

A földrajztudománynak általában is jelentős szerep jutott a béketárgyalásokon. A magyarok (*Békeelőkészítő Iroda*), a britek (*Naval Intelligence Division Geographical Section*), valamint az amerikaiak (*Inquiry*) külön, elsősorban a földrajztudomány

²¹ Papp-Váry, 2005. 252.

²² Benda, 1920. 1.

²³ Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200000-es méretarányú néprajzi térképe*. 1:200 000. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság, 1918. 46 szelvény, egyenként 57 × 38 cm

²⁴ Krasznai, 2012. 84.

módszereire támaszkodó tudományos háttérintézményeket is létrehoztak a béketárgyalások támogatására, de más nemzeteknél is jelen voltak a geográfusok a háttér munkálatoknál, így például Emmanuel de Martonne (1877–1955) Franciaországból, Albrecht Penck (1858–1945) Németországból, Vasile Merutiu (1881–1943) Romániából, vagy éppen Jovan Cvijić (1865–1927) Szerbiából.

A béketárgyalások magyar készítésű földrajzi anyagait egyfajta kettősség jellemezte. Egyrészt igyekeztek hivatkozni a már fent említett népek önrendelkezési jogára, másrészt igyekeztek a Franciaországban éppen Vidal de la Blache (1845–1918) és Emmanuel de Martonne nyomán megerősödött emberföldrajzi érvrendszert is felhasználni. Ez utóbbi szerint a természetföldrajzi és társadalomföldrajzi tényezők együttese alakítja ki a régiót. Ez alapján a nyers, statisztikai szemléletű etnikai összetétel mellett az egyes csoportok térhasználati gyakorlata is kiemelt figyelmet kapott. Teleki vörös térképe e kettős törekvés egyik jó példája. A térkép egyik leghangsúlyosabb eleme az etnikai elv mentén a népességszám pontos ábrázolása volt, azonban a népesség térképen való elhelyezése kapcsán meglehetősen szabadsága volt a térképszerkesztőnek: a népesség térhasználati gyakorlatának megjelenítése ez esetben leginkább a városi, jellemzően magyar (illetve német) népesség létszámarányos megjelenítését, valamint a lakatlan(nak gondolt) területek ábrázolását jelentette.

A térkép politikai hatása

A térkép leginkább arról vált ismertté, hogy 1920. január 16-án, a békefeltételek kézhezvételét követően a magyar delegáció vezetője, Apponyi Albert (1846–1933) a Legfelsőbb Tanács előtt tartott beszéde alkalmával – Lloyd George brit miniszterelnök (1863–1945) kérésére – bemutatta azt a Tanács tagjainak, így ez az egyetlen olyan magyar térkép, amely a béketárgyalások során a legfelsőbb szintekig eljutott.²⁵

A térkép jelentőségének magyar részről történő tudatos felnagyításában minden bizonnyal fontos szerepet játszik a béketárgyalásokon a magyar fél teljes alárendeltsége és Apponyi Albert védőbeszédének teljes hatástalansága fölött érzett

²⁵ Papp-Váry, 2016. 94.

elkeseredettség is. Ugyanakkor Apponyi beszédét²⁶ és a térképet összevetve azt láthatjuk, hogy érveléstechnikai szempontból a beszéd inkább integrális szemléletet tükrözött, tehát alapvetően semmilyen területi engedményt nem támogatott, míg a térkép nagyobb részben az etnikai szemléletet támasztotta alá. Míg az integrális szemléletet Apponyi markánsan magáénak vallotta, és ettől nem volt hajlandó eltérni, addig Teleki térképészeti anyagai, legalábbis a tudományos érvelés szintjén rugalmasabbak voltak, és az integrális szemlélet mögött/mellett magukban hordozták az etnikai érvelés mentén való tárgyalásos megoldás lehetőségét is. Telekinek ez a gondolatossága – noha a konkrét térképet nem ő szerkesztette végül – már a Bátky-Kogutowicz-sorozat²⁷ tervezésekor érezhető volt. Már itt tetten érhető az az ellentmondás, hogy a hazai politikusok nem merték vállalni az integrális szemlélet alapján álló érvelés feladásának politikai kockázatát a hazai lakosság felé (később a Horthy-rendszer politikai legitimitációját is jelentős részben ez a körülmény biztosította), miközben a szakemberek a háttérben készültek a kompromisszumos, etnikai alapú tárgyalásokra is. Ez a tendencia végig kísérte az elkövetkezendő évtizedek revíziós politikáját is, de sokszor a szűkebb tudományos vitákban is felbukkant.²⁸ Mivel azonban a magyar béke delegáció alárendelt szerepet játszott a békétárgyalásokon, ennek a különbségtételnek nem volt ekkor még különösebb gyakorlati jelentősége.²⁹

²⁶ Zeidler Miklós: Apponyi Albert párizsi beszéde. Forrásközlés.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/ (letöltés ideje: 2018. augusztus 31.)

²⁷ Bátky – Kogutowicz, 1918.

²⁸ Például Kogutowicz Károly 1927-es térképének recenziójában Kéz Andor azt vetette Kogutowicz szemére, hogy a térképe vizuálisan szétosztja a Kárpát-medencét a nemzetiségek között. Ez aztán kifejezetten éles szakmai sajtópolemiahoz is vezetett. L.: Kéz Andor: Dr. Kogutowicz Károly: Magyarország néprajzi térképe. 1:1 000 000. Budapest: 1927. I–III. kiadás. Kókai Lajos kiadása. *Földrajzi Közlemények*, 1927/7–10. 266–269.; Kogutowicz Károly: Válasz néprajzi térképem bírálatára. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalom-történeti Tudományos Osztályának Közleményei*, 1928/1–4. 68–70. Kéz Andor: Megjegyzés a válaszra. *Földrajzi Közlemények*, 1928/1–4. 70–71.

²⁹ Zeidler Miklós legújabb kutatási eredményei alapján tudjuk azonban, hogy már 1920-ban, a békefeltételek kézhezvételét követően a magyar szakemberek készítették el teljes mértékben az etnikai szemlélet alapján álló, a területek

A térkép kulturális hatása

A vörös térkép mindmáig hatóan önmagán túlmutató szimbólummá is vált az elszakított nemzetrészek képi megjelenítése tekintetében. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a Legfelsőbb Tanács tagjai – egyedülként – megtekintették a térképet. Ennek a momentumnak a történeti jelentőségét a korabeli közvélemény már pár nappal az esemény után felismerte, január 22-én a *Pesti Hírlap*ban egy interjú jelent meg Telekivel a térkép kapcsán.³⁰ Ez ismertette meg igazán a térképet, és annak történelmi szerepét a hazai közvéleménnyel. A szöveg már tartalmazta azokat a toposzokat (és feltehetőleg magának az interjúnak is szerepe volt azok kialakulásában/kialakításában), amelyek alapján mindmáig sokszor szakmailag teljesen reflektálatlanul tekinti ezt a térképet a legszélesebb magyar közvélemény a „*magyar kérdés történelmi jelentőségű dokumentumának*”. A térkép számos modern újrakiadást élt meg, illetve számos helyen alkalmazzák eredeti kontextusából kiragadottan, dekorációs céllal is. Előfordul például, hogy a térképet könyvborítóként alkalmazzák, ilyen például Galántai József *A trianoni békekötés 1920*³¹ című, Gulyás László *Küzdelem a Kárpát-medencéért*³² című, vagy Szász István Tas *Transzszilván szemmel, összmagyar szívvel* című könyvének³³ borítója.

lehetséges elosztását, és a lehetséges határokat tartalmazó kompromisszumos térképi dokumentumokat is.

³⁰ Benda, 1920. 1–2.

³¹ Galántai József: *A trianoni békekötés 1920*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1990.

³² Gulyás László: *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914*. Budapest: Kárpátia Stúdió Kft., 2012.

³³ Szász István Tas: *Transzszilván szemmel, összmagyar szívvel*. Tahitótfalu: Jancsó Alapítvány, 2015.

A különböző kiadások

A térkép számos kiadást élt meg, Papp-Váry Árpád szerint 1919 és 1941 között összesen 17-et.³⁴ Ennek ellenőrzése azonban nem egyszerű feladat, hiszen már az összeszámlálás kezdetén definiálási nehézségekbe ütközünk a tekintetben, hogy mit tekintünk újrakiadásnak, mit átdolgozásnak, illetve melyek azok a térképek, amelyek már új alkotásnak tekinthetők, ugyanakkor egyértelműen azonosítható, hogy valamely térképi rétegük a vörös térképből származik.

Összesen 7 különböző litografálást, 12 kiadást, és a különböző nyelvű térképeket, vagy azok különböző nyelvű megjelenési helyeit is tekintetbe véve 27 változatot tudtunk összegyűjteni az 1919 és 1941 közötti időszakból, ez azonban valószínűleg nem a teljes lista.³⁵ A kiadások időbeli eloszlását megfigyelve jól láthatjuk, hogy azok legnagyobb része az 1919–23-as időszakra koncentrálódik. Ez rámutat arra, hogy a békeelőkészületek, illetve a közvélemény tájékoztatása milyen iramban folyt, de arra is, hogy Teleki saját társadalmi státuszától sem függetlenül milyen gyorsan tudott alkalmazkodni a kialakult helyzethez: az itt zajló tudományszervezési feladatok jelentették ugyanis egyrészt a magyar geográfia egyik legtermékenyebb időszakát, ugyanakkor ennek köszönhetően vált Teleki a magyar (ember)földrajz tulajdonképpen egyszemélyi vezetőjévé az elkövetkezendő évtizedekre.

Szakmai vélemények, kritikák

A térképet számos nemzetközi szakcikkben is megemlítették, írtak róla néhány elemző mondatot, esetleg bekezdést, ugyanakkor önálló recenzió viszonylag kevés született róla.

³⁴ Papp-Váry, 2016. 91.

³⁵ A képeket és a listát lásd: <https://blog.oszk.hu/foldabrosz/voros-terkep-kulonbozo-valtozatai-1-az-1919-evi-kiadasok> (Letöltés ideje: 2018. október 9.)

Amerikai Egyesült Államok

W. L. G. Joerg a geográfiai szakmunkákat összefoglaló cikkében éppen csak egy felsorolásszerű félmondatban említi a térképet, mint egyes módszerű, általános néprajzi térképet: „ (...) *egy általános néprajzi térkép Magyarországról, amelyen egy zseniális módszer szerint a valamennyi nemzetiség által lakotként jelzett terület arányos azok létszámával.*”³⁶

Valójában azonban emögött a félmondat mögött egy jóval összetettebb kép bontakozik ki.

Telekinek (és Cholnokynak) igen jó amerikai kapcsolatai voltak geográfus körökben, köszönhetően elsősorban az 1912-es amerikai útjuknak. Az Amerikai Földrajzi Társaság fennállásának 60. évfordulójára, valamint új épületének felavatására nagyszabású ünnepséget szervezett meghívott geográfusok részvételével, ezt követően pedig kéthónapos körutazásra indultak különvonattal az USA keleti és nyugati partja között.³⁷ Ez az utazás a korabeli geográfia egyik legjelentősebb eseménye volt, számos ismeretség kötöttett ekkor. A résztvevők között olvashatjuk a fenti ismertetés szerzőjének, Joerg-nek, vagy éppen Emmanel de Martonne-nak a nevét is, összesen 34 európai és kilencven amerikai geográfus vett részt az utazáson.³⁸

Joerg elsősorban a sarkvidékek földrajzának kutatásáról vált ismertté. Habár New York-i születésű volt, sok időt töltött Németországban. Tanulmányait a Lipcsei Egyetemen, illetve a Columbia Egyetemen végezte. 1911-től volt az Amerikai Földrajzi Társaság tagja, ahol Isaiah Bowman vezetése alatt fontos szerepet vállalt a társaság kutatási profiljának kialakításában.³⁹

³⁶ (...) *a general ethnographic map of Hungary on which, by an ingenious method, the area shown as inhabited by each nationality is proportional to its numbers; (...)*” Joerg, Wolfgang Louis Gottfried: Recent geographical work in Europe. *Geographical Review*, 1922/3. 479.

³⁷ Cholnoky Jenő: Utazás az Amerikai Egyesült Államokban. *Földrajzi Közlemények*, 1912. 236.

³⁸ Joerg, Wolfgang Louis Gottfried (ed.): *Memorial volume of the trancontinental excursion of 1912 of the American Geographical Society of New York*. New York, 1915, American Geographical Society, 407.

³⁹ Wright, John K.: Obituary: W. L. G. Joerg 1885-1952 *Geographical Review*. Vol. 42, No. 3 (Jul.1952), 482–488.

Isaiah Bowman (1878–1950), az Amerikai Földrajzi Társaság elnöke, az amerikai békeelőkészületeket összefogó Inquiry vezetője személyesen kapott egy példányt (2. ábra) a vörös térképből, melyet a párizsi szállodájába címeztek. Ez a térkép, nem azonos a vörös térkép első, 1919. februári, nyomtatott kiadásával. A térkép hátulján szereplő kézírásos szöveg alapján elképzelhetőnek tűnik, hogy azt maga Teleki címezte meg. Teleki már 1918. december 25-én⁴⁰ megkísérelte felvenni a kapcsolatot Bowman-nal, az ekkor keltezett levele szerint térképeket is küldött. Választ azonban Teleki Bowman-tól csak 1919. július 23-án kapott választ Teleki,⁴¹ amikor is Bowman már nem volt tagja a Békeelőkészítő bizottságnak, így érdemi hatása az eseményekre már nem volt. Valószínű, hogy a térképet a két időpont között küldhette el a magyar fél Bowman-nak, valamikor 1919. január közepe és február vége között. Talán ez a magyarázata annak is, hogy nem az 1919-es első, nyomtatásban megjelent változatot küldték el. Annak ugyan nincs jele, hogy Bowman válaszolt volna Telekinek a térkép megküldésére, azonban a fent említett, szintén az Amerikai Földrajzi Társaságban tevékenykedő W. L. G. Joerg-gel való levelezésében meglehetősen kritikusan szól Teleki térképészeti munkásságáról.⁴²

„1919. március 4.
Mr. W. L. G. Joerg
3755 Broadway,
New York City

⁴⁰ UWM-American Geographical Society Library: Teleki Pál levele Isaiah Bowman-hoz 1918. december 25-én. Correspondence between Isaiah Bowman and Count Paul Teleki. AGSL-Ny Archives, 189. doboz, 9. mappa, 1. levél. (Milwaukee)

⁴¹ UWM-American Geographical Society Library: Isaiah Bowman levele Teleki Pálhoz 1919. július 23-án. Correspondence between Isaiah Bowman and Count Paul Teleki. AGSL-Ny Archives, 189. doboz, 9. mappa, 2. levél. (Milwaukee)

⁴² UWM-American Geographical Society Library: Isaiah Bowman levele W. L. G. Joerg-hez 1919. március 4-én. Correspondence between Isaiah Bowman and W.L.G. Joerg. AGSNY AC 1, 185. doboz, 38. mappa, 7. levél (Milwaukee).

Kedves Joerg,

Ez az ötlet, hogy meg kellene tartanunk a propaganda-térképeknek egy elég jó gyűjteményét, akkor támadt bennem, mikor megvizsgáltam gróf Teleki egyik térképét, amely egészben véve téves benyomást kelt a magyarok erdélyi eloszlásáról. Erre itt számos feltűnő példa van. Valamikor a visszatérésem után szeretnék írni egy kisebb cikket a hazugságok és a hazugok különböző típusairól, amelyekkel a térképészet ezen ágában találkoztam. Ez jó lenne a népszerű ismeretterjesztésre, mert sok ember úgy tekint a térképre, mint evangéliumi igazságra, és az emberek közül, akik a térképeket nyomtatják, szinte senki sem érti elég jól a térképi technikákat ahhoz, hogy megkülönböztesse a térképek készítésekor követett különböző elveket. (...)

A legjobbakat kívánva üdvözlő:

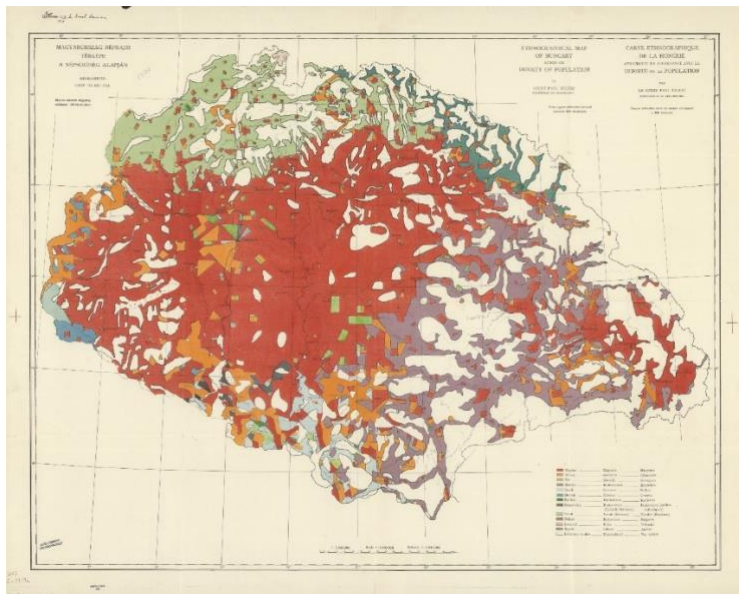
(Isaiah Bowman) ⁴³

Ugyan Bowman fenti levelében nem nevesíti, hogy a vörös térképre gondol, de igen valószínű, hogy erről a térképről van szó, hiszen 1919 elejéig nem jelent meg más etnikai térkép Teleki neve alatt.⁴⁴ Az amerikai szakértők egymás közti párbeszédének keretében megszületett levél összességében jól mutatja, hogy Telekinek, és így Magyarországnak mennyire nem volt igazából esélye arra, hogy meggyőzze a magyar állásponttól az amerikai szereplőket, amíg azok érdemi ráhatással lehettek a tárgyalások menetére, és ebben a korábbi személyes ismeretség sem segített akkor. Később azonban mégis igen jó kapcsolat alakult ki Bowman és Teleki között, sőt Teleki később

⁴³ „March 4, 1919 Mr. W. L. G. Joerg 3755 Broadway, New York City Dear Joreg, This idea has occurred to me since examining a map by Count Teleki which gives altogether a wrong impression of the distribution of Magyars in Transylvania that we ought to keep a fairly good collection of propaganda maps, of which I have here several very striking examples, and sometime after I return I should like to write a little paper on the various types of lies and liars that I met in this form of cartography. It would be good popular education, because so many people regard what appears on a map as gospel truth, and almost none of the people, who print maps, understand map technique sufficiently well to distinguish between the various principles followed in the construction of maps. (...) With best wishes, Sincerely yours, (Isaiah Bowman).

⁴⁴ Az AGS Library katalógusa ugyan a Bátty-Kogutowicz-féle kétszázazres sorozatot is Telekihez (is) köti, de arról a sorozatról általában meglehetősen jó szakmai véleménynyel voltak az antant-hatalmak tudományos képviselői is.

amerikai előadókörúton is járt, amelynek előadásait pár évvel később ki is adták.⁴⁵

2. ábra. A vörös térkép Bowman-nak küldött változata. Lelőhely: UWM-American Geographical Society Library, 642 C-1919a

⁴⁵ Teleki, Paul: *The evolution of Hungary and its place in European history*. New York: Macmillan, 1923.

Franciaország

Emmanuel de Martonne a következőket írta a térképről⁴⁶:

„Jobb” munkát végeztek egy másik, szintén magyar térképpel, amely a nyomtatás megkezdésével egyidejűleg érkezett be hozzánk (Ethnographical Map of Hungary based on the density of population by Count Paul Teleki, The Hague, 1920, 1:1 000 000). Miután a 100 fő/km²-nél nagyobb tényleges népsűrűségű városok és térségek népességtöbbségét szétszórta a környező területekre, csak a legalább 100 fő/km² népsűrűségű területeket színezték ki. A végeredmény sem földrajzilag, sem pedig statisztikailag nem pontos, mindazonáltal a módszer révén elérték, hogy terjedelmes fehér foltok (területek) jelenjenek meg a nem magyar lakta térségekben, és hogy túlzó mértékben terjesszék ki a magyar lakta területeket.”⁴⁷

A térképről a fentiek szerint Emmanuel de Martonne-nak meglehetősen kritikus véleménye volt. A térképet részleghajlással vádolta, ami szerint a városi népesség kiterjesztése a magyarok számára előnyösebb, a nemzetiségi területek számára viszont egyértelműen hátrányos megoldást jelentett.

Nagy-Britannia

„Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján. Gróf Teleki Pál, 1:1 000 000, vagy 1/M (1 hüvelyk=15.78 mérföld). Méret: 25-ször 32 hüvelyk. Budapest, 1919.

⁴⁶ Martonne, 1920. 86.: „On fait mieux encore dans une carte également hongroise qui nous parvint au moment de mettre sous presse Ethnographical Map of Hungary; based on the density of population by Count Paul Teleki, The Hague 1920, 1:1000000. Ne sont coloriées que les surfaces où on trouve une densité de population supérieure 100 après avoir réparti l'excès de population des villes et des régions où la densité réelle est supérieure ce chiffre sur les régions voisines. L'image est exacte ni au point de vue géographique ni au point de vue statistique mais par ce procédé on réussit à étaler de vastes taches blanches sur tous les pays non magyars et exagérer l'extension des pays magyars eux-mêmes.”

⁴⁷ A fordítást köszönöm Benyó Krisztiánnak.

A legtöbb néprajzi térkép színezési gyakorlata nem ad támpontot a népsűrűségekre nézve, és a ritkán lakott rurális térségeket is ugyanúgy színezi, mint a városi területeket, ahova a népesség koncentrálnak. Az eredmény kissé félrevezető, és noha számos kísérletet tettek ennek a nehézségnek a kiküszöbölésére, egyik sem teljesen kielégítő. A szerző bizonyos mértékben eredeti módszert alkalmazott, amely azonban némely tekintetben inkább zavarónak tűnik.

*Nehéz kombinálni a két (jellemzőt) egy térképen, és lehet, hogy jobb lett volna a szokásos színezést alkalmazni, és egy külön térképen bemutatni a népsűrűséget. A sűrűbben lakott területek esetében nagyobb méretarányú térképet lehetett volna megadni.*⁴⁸

A fenti brit vélemény sem szól túlzottan pozitívan a térképről, bár a módszer eredetiségét elismeri. A brit szerző inkább a népsűrűség és a nemzetiségi viszonyok párhuzamos ábrázolását részesítette volna előnyben. Ebben talán B. C. Wallisnak, a brit Királyi Földrajzi Társaságban kifejlesztett, az írás későbbi részében bemutatott tematikus ábrázolási módszerének hatását érzékelhetjük.

⁴⁸ New maps and photographs: Additions to the map room. In: *Supplement to the Geographical Journal: Recent Geographical Literature, Maps, and Photographs Added to the Society's Collections*. 1920/5. 175.: „*Ethnographical map of Hungary, based on density of Population*. By Count Paul Teleki, Scale: 1:1,000,000 or 1/M (1 inch to 15.78 stat. miles). Size 25 by 32 inches. Budapest, 1919.

The system of colouring adopted on most ethnographical maps gives no idea of the density distribution of the population, and rural districts sparsely populated are dealt with in the same manner as regards colouring as the city and town areas where the population is concentrated. The result is somewhat misleading, and several attempts have been made to obviate this difficulty, none of which is altogether satisfactory. The author has adopted a method and convention to certain extent original, but which in some respects seem rather to tend to confusion. It is difficult to combine the two on one map, and it might have been better to have adopted the usual system of tinting and had a separate map to show the density of population. For the more thickly populated areas insets on enlarged scales might have been given.”

Ausztria

„Ez a térkép arra törekszik, hogy elkerülje a nyelvek és nemzetiségek felületszínezéses ábrázolásának ismert hiányosságait oly módon, hogy 100 fő/km²-es népsűrűséget vesz alapul az ábrázoláshoz. Ez lehetővé teszi a népességszám (megyék szerinti) helyes, bár kissé sematikus ábrázolását a sík területeken, viszont túlságosan kicsi a nagyobb városok, különösen Budapest számára. Erőteltjes színek különböztetik meg egymástól az egyes nemzetiségeket, és a fehéren hagyott, gyengén lakott, vagy lakatlan területek egyértelműen kitűnnek.

A térkép a célját, hogy az áttekinthetőséget a számszerű pontossággal egyesítse, teljes mértékben elérte. Az első ízben itt megkísérelt ilyenfajta ábrázolásmód lényege a méretaránynak megfelelő viszony a lakosság és a beszínezett terület között. Itt nem az egyes országrészek valós népsűrűségét leginkább megközelítő érték ábrázolásáról van szó, hanem a cél csupán az abszolút népességszám ábrázolása meghatározott számú beszínezett négyzetmilliméter révén. Magától értetődő, hogy ennek az értéknek összhangban kell lennie az átlagos népsűrűséggel és a térképi méretarányval. Maga a változó népsűrűség azonban az ábrázolás során természetesen nem jelenik meg. Mint az összes magyar térkép, ez is a történelmi Magyarország területét ábrázolja, amelynek értelmetlen szétदारabolása valósággal megcsúfolja a nyelvhatárok tényleges futását.”⁴⁹

⁴⁹ Rungaldier, Randolph: Graf Teleki, Ethnographical map of Hungary, based on density of population. 1:1,000,000. Budapest 1922. *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft*. 1923/4. 146.: „Diese Karte sucht die bekannten Mängel der Darstellung von Sprachen und Nationen durch Flächenkolorit in der Weise zu vermeiden, dass sie die Bevölkerungsdichte zur Grundlage der Darstellung nimmt (1 km² der Natur = 100 Einwohner). Dieses Verhältnis erlaubt die richtige, wenn auch etwas schematische Darstellung der Einwohnerzahl (nach Komitaten) auf dem flachen Lande, während es für die Darstellung der größeren Städte, besonders von Budapest zu klein ist. Durch kräftige Farben sind die Nationen unterschieden und die weiß gelassenen schwach- und unbesiedelten Räume treten deutlich hervor.

Der Zweck der Karte, große Übersichtlichkeit mit rechnerischer Genauigkeit zu vereinen, ist jedenfalls voll erreicht. Die Hauptsache einer derartigen Darstellungsart, die hier zum ersten Male versucht wird, ist das dem Maßstab entsprechende Verhältnis zwischen Flächen- und Bevölkerungseinheit. Es handelt

Látható, hogy a recenzió osztrák szerzője erősen rokonszenvezett Telekivel, és az országot ért trianoni területvesztésekkel kapcsolatban is meglehetősen szolidáris volt. A térkép megoldásait is jobbára helyesnek tartotta, különösen a megjelenítésnél választott ábrázolási arányt dicsérte.

Románia

A térképet a legalaposabb és legnagyobb terjedelmű kritikák a román geográfusok részéről illették. A legfőbb kifogás az volt, hogy a térképen a hegyvidéki pásztorkodást folytató, nagyobb területet használó román népességet is a völgyekbe vonták össze. Emiatt kapta a térkép a legjelentősebb bírálatot 1936-ban Laurian Someșan-tól (1901–1986), a Kolozsvári Egyetem tanárától.⁵⁰ Válaszcikkében Teleki bemutatta,⁵¹ hogy ezt a megoldást az etnikai hovatartozásra tekintet nélkül, a színmagyar területekre is következetesen alkalmazta. Írásában néhány kivágaton éppen a vörös térkép és a pontmódszer helyezethű változatát alkalmazó Bátky-Kogutowicz-féle kétszázézes térkép⁵² összemontírozása útján tisztázta a kérdést,⁵³ rámutatva ezzel arra, hogy a pontmódszeres térképek miként lehetnek alkalmasak más módszerű térképek ellenőrzésére. Ugyanez az ábra és gondolatsor

sich hiebei nicht um einen der wahren Bevölkerungsdichte der einzelnen Landesteile möglichst nahekommenden Wert, sondern nur um die Darstellung der absoluten Menschenzahl durch eine gewisse Anzahl von kolorierten mm². Dass dieser Wert mit der durchschnittlichen Dichte und mit dem Kartenmaßstab in Einklang stehen muss, ist selbstverständlich. Aber die wechselnde Dichte selbst kommt natürlich nicht zur Darstellung. Wie alle ungarische Karten, behandelt auch diese das Gebiet Altungarns, dessen unsinnige Zerstückelung dem wahren Verlauf der Sprachgrenzen Hohn spricht.”

⁵⁰ Someșan, Laurian: La Transylvanie est-elle inhabitée? *Revue de Transylvanie*, 1936/4. 475.

⁵¹ Teleki Pál: Egy néprajzi térképről. *Földrajzi Közlemények*, 1937/4–5. 61.

⁵² Bátky-Kogutowicz, 1918.

⁵³ Teleki, 1937. 63.

ismerhető fel az Államtudományi Intézet német nyelvű térképkritikai kiadványában.⁵⁴ Someșan később válaszolt Teleki kritikájára.⁵⁵

A térkép egy kevésbé ismert kritikája⁵⁶ Vintilă Mihăilescu-hoz (1890–1978), a Bukaresti Egyetem tanárához kötődik. A recenzió hangvétele jóval konstruktívabb, mint Someșan cikkéé, ettől függetlenül éles kritikát tartalmaz a térképre nézve. Ő is a lakatlan területek problematikájával foglalkozik, úgy gondolja, hogy Teleki túl nagy üres területeket képzett, és az ilyen területek a román etnikum településterületein optikailag jóval összefüggőbbek. Példaként említi Bátty Zsigmond 1908-as térképét⁵⁷ is, mint a lakatlan területeket lehatároló egyik korábbi példát, azonban megjegyzi, hogy a 800 méteres lakatlan területek tengerszint feletti magasságnál történő lehatárolása nem megfelelő, mert Erdélyben például 1300 méteres magasságban is találunk lakott területeket. A Bátty-féle térképre való hivatkozás Emmanuel de Martonne-nál is szerepel,⁵⁸ és maga Teleki is ír róla a térkép 1919-es kiadásához mellékelte magyarázó füzetben.⁵⁹ A vörös térkép módszerével kapcsolatban Mihăilescu problémának tartja, hogy azon a beszínezett területeknél egy fiktív, 100 fő/km²-es népsűrűséget láthatunk. Mihăilescu a legerősebb kritikát azonban azzal kapcsolatban fogalmazza meg, hogy szerinte túlzott mértékben törekedett Teleki a Kárpát-medence egész területére nézve egységes módszertan alkalmazására, így viszont a nagyobb települések népessége a földrajzi teret tekintve jóval kiterjedtebb a valóságosnál, így az egyes emberek (és etnikumok) földrajzilag akár jelentős mértékben is eltolódhattak a térképen. Ezzel kapcsolatban – emberföldrajzi érvelést bevetve – azt írja, hogy a városi és a falusi

⁵⁴ *Rumänische Landkartenfälschungen. Festgestellt vom Staatswissenschaftlichen Institut der Ungarischen Statistischen Gesellschaft.* Budapest: Staatswissenschaftliches Institut, 1940. 9.

⁵⁵ Someșan, Laurian: Une carte discutabile. (Réponse á M. Paul Teleki.) *Revue de Transylvanie*, 1938/1–2. 123–127.

⁵⁶ Mihăilescu, Vintilă M.: Über die ethnographische Karte des Grafen Paul Teleki. *Buletinul Societatii Regale Romane de Geografie.* Bukarest, 1940. 233–243.

⁵⁷ Bátty Zsigmond: *A Magyar Szent Korona Országainak néprajzi iskolai falitérképe.* 1:600 000. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1909. 1 szelvény, 160 × 110 cm

⁵⁸ Martonne, 1920. 86.

⁵⁹ Count Teleki, Paul: *Ethnographical map of Hungary based on the density of population.* 1919. 1:1 000 000. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet. 1919. 1 szelvény, 90 × 72 cm 3.

életformára más-más térhasználati gyakorlat jellemző. Megjegyzi továbbá, hogy a földrajzilag eltolt magyar népességet Teleki igyekszik úgy csoportosítani és elhelyezni, hogy Erdély esetében a magyar törzsterület és Székelyföld között igyekezzen hidat képezni, amelyet legfeljebb lakatlan(nak tűnő) területek szakítanak meg. Pozitív példaként Emmanuel de Martonne jelen tanulmányban is közölt Románia-térképét ajánlotta. Egy vázlatos térképet is mellékel a cikkében arról, hogy Teleki „etnikai híd”-koncepciójához képest szerintem hogy néz ki Erdély etnikai térszerkezete, ennél is de Martonne térképe volt az egyik referenciapont.⁶⁰

A vörös térkép módszertani hatása

A következőkben olyan konkrét térképeket mutatunk be, amelyeken egyértelműen érzékelhető a vörös térkép hatása.

Az első példa⁶¹ a magyar delegáció munkálatait bemutató többkötetes mű térképgyűjteményének XII. sorszámú térképsorozatában található (3. ábra). Ez a magyar delegáció által a béketárgyalásokra benyújtott térképsorozat⁶² egy, a béketárgyalásokra a román fél által benyújtott etnikai térkép adatainak helyességét igyekszik cáfolni. A térképsorozat negyedik tagja címe szerint a népsűrűség figyelembevételével ábrázolja a románokat. A térképen a lakatlan területek kontúrjai megegyeznek a vörös térképen tapasztalható határokkal. Ezen a térképen azonban csak a románokat ábrázolják, a színerősség aszerint változik, hogy a népesség hány százalékát tették ki a románok. A térkép eredetijét Fodor Ferenc (1887–1962) szerkesztette Teleki Pál vezetése alatt 1919 októberében.⁶³

⁶⁰ Mihăilescu, 1940. 238.

⁶¹ *XII/D. Románok a Kárpátok és a Tisza között. Az 1910. évi magyar statisztika hiteles adatai szerint a népsűrűség figyelembevételével.* 1920. ismeretlen méret.

⁶² Az eredeti térképet és jegyzéket L.: Archives Diplomatiques, Párizs: Ministère des Affaires étrangères Direction des Archives Fonds du service géographique 294 QO / 81 Roumanie

⁶³ *The Hungarian peace-negotiations. Report on the activity of the Hungarian peace delegation at Neuilly s/S. from january to march. 1920. 3.*

4. ábra. Fodor Ferenc: A rutén Felvidék néprajzi, gazdaságföldrajzi és közlekedési térképe, 1921. Lelőhely: magángyűjtemény

A térkép hatástörténetének következő állomása a Moszuli Bizottsághoz köthető. Telekit meghívták a török–iraki határt megállapító bizottságba, ahol megszerkesztett egy hasonló módszerű etnikai térképet.⁶⁵ A Moszuli Bizottság munkájának eredményét egy angol-francia nyelvű kiadványban összegezték,⁶⁶ amelyhez számos térképmelléklet is tartozott.⁶⁷ A tíz térképmellékletből három volt etnikai jellegű: az első kettő (4. és 5. sorszámú) egy-egy korábbi térképet ábrázolt, a harmadik (6. sorszámú) térkép volt a Teleki módszere alapján szerkesztett térkép (5. ábra). A 4. sorszámú térkép a brit kormányzervek által a bizottsághoz 1924 szeptemberében eljuttatott térkép alapján készült, míg az 5. sorszámmal jelölt térkép az I. világháborút lezáró béketárgyalások háttér munkálatait többedmagával koordináló *Foreign Office Historical Section* [Külügyminisztérium Történeti Részlege] térképsorozatában⁶⁸

⁶⁵ *Ethnographical map of the contested territory*. In: *Questions of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30*. Genf: League of Nations, 1925. 90. 1:1 000 000, 1 szelvény, 50 × 39 cm

⁶⁶ *Questions of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30*. 1925.

⁶⁷ Klinghammer, István – Gercsák, Gábor: Der ungarische Geograph Pál Teleki als Mitglied der Mossul-Kommission. *Cartographica Helvetica*, 1999. 17–25.

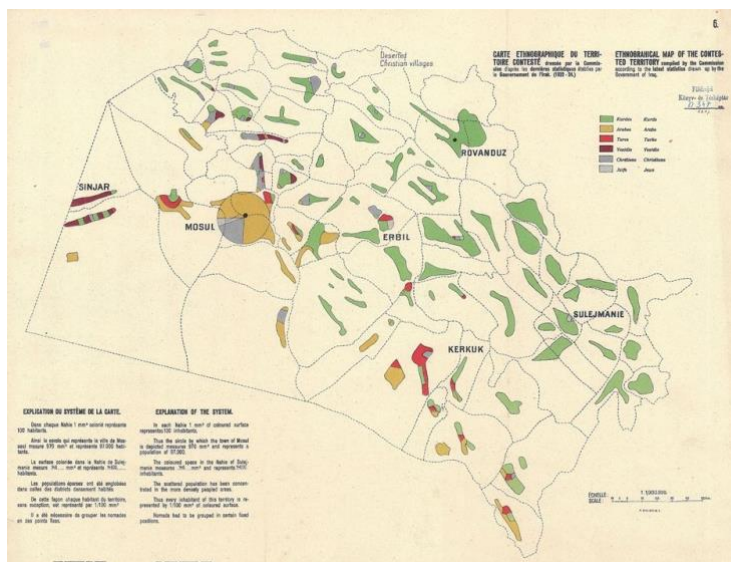
⁶⁸ *Ethnographic maps of Central & South Eastern Europe and Western Asia*. 1:1 500 000; 1:2 000 000. London: Foreign Office Historical Section, 1919. 5 szelvény, különböző méretek

megjelenő térkép⁶⁹ alapján készült. Ez utóbbi térképet, noha szintén brit készítésű volt, a török fél juttatta el a bizottsághoz.⁷⁰ A színeket megváltoztatták, illetve az első két térképre is afféle háttérretegként rávetítették a bizottság által készített Teleki-módszerű térkép lakott területeinek kontúrjait. Erre azért volt szükség, mert az első két példa jobbára felületszínezéses módszert követve az egész területet beszínezte, a lakatlan területekre való tekintet nélkül. A két felületszínezéses előzménytérkép között a legalapvetőbb különbség az volt, hogy az 1924-es térkép északabbra húzta meg a kurd és az arab területek határát, továbbá jóval kevésbé élesnek mutatta azt. Teleki módszere viszont közvetve rámutatott arra, hogy a vizsgált területen a felületszínezéssel arabnak jelzett területeknek jóval kisebb a népsűrűsége, mint a kurd területeknek.

A térképsorozat nyugat-ázsiai tagja a jelentésben szereplő adatokkal szemben nem 1910-ben, hanem 1919-ben jelent meg. Érdekes adalék, hogy ezen a ponton történetileg kissé összeértek a nyugat-ázsiai és a magyar vonatkozású békeelőkészítő háttéranyagok, hiszen a jelen sorozat másik négy lapja Közép-Európát ábrázolta, amelyek egyben a Kárpát-medencéről a békétárgyalások idején készült egyik legrészletesebb brit kiadású etnikai térképnek is számítanak.

⁶⁹ Map of Eastern Turkey in Asia, Syria and Western Persia. In: *Ethnographic maps of Central & South Eastern Europe and Western Asia*. 1:1 500 000; 1:2 000 000. London: Foreign Office Historical Section, 1919. 5 szelvény, különböző méretek

⁷⁰ Klinghammer István: Tudomány – politika – diplomácia. Teleki Pál, a Moszul-Bizottság tagja. *Külügyi Szemle*, 2015. 145.

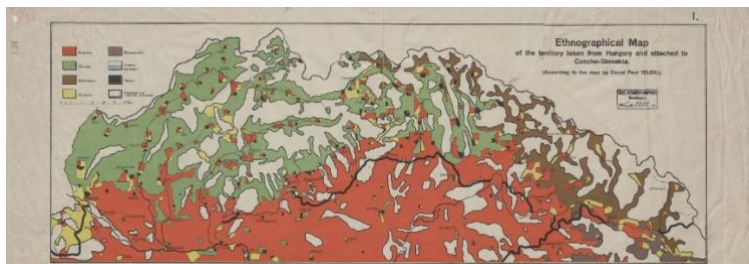

5. ábra: Ethnographical map of the contested territory, 1925. Lelőhely: MTA CSFK FTI Könyvtár D-3476

Később az eredeti térkép nyomán átszerkesztések is történtek. Ezek vagy nem ábrázolták az egész eredeti területet, esetleg más területeket is ábrázoltak, és/vagy nem Teleki neve alatt készültek. A következő, datálatlan térkép csak az egykori országtérület északi részeit, a Csehszlovákiához került részeket és a környező területeket ábrázolta. Az *Ethnographical Map of the territory taken from Hungary and attached to Czecho-Slovakia* című térképet⁷¹ (6. ábra) az alcím szerint is a vörös térkép alapján szerkesztették. A két térkép az ábrázolt területeken teljesen megegyezik egymással, leszámítva a színezést: a magyarok és a szlovákok színezése változatlan maradt, azonban a rutének az eredeti térképen sötétzölddel, míg a fenti térképen barnával, a németek az eredeti térképen narancssárgával, a fenti térképen citromsárgával, a románok az eredeti térképen

⁷¹ Sonkoly K.: *Ethnographical Map of the territory taken from Hungary and attached to Czecho-Slovakia*. Kb. 1:1 000 000. Budapest: Államtudományi Intézet, 1935. 1 szelvény, 21,5 × 59,5 cm

halványlilával, míg a fenti térképen sötétlilával szerepeltek. Az OSzK katalógusa szerint a térkép 1935-ben készült az Államtudományi Intézetben, ez azonban a térképről nem olvasható le. Elképzelhető, hogy a többi elcsatolt országrészről is készült hasonló térkép, erre enged következtetni a térképen látható sorszámozás.

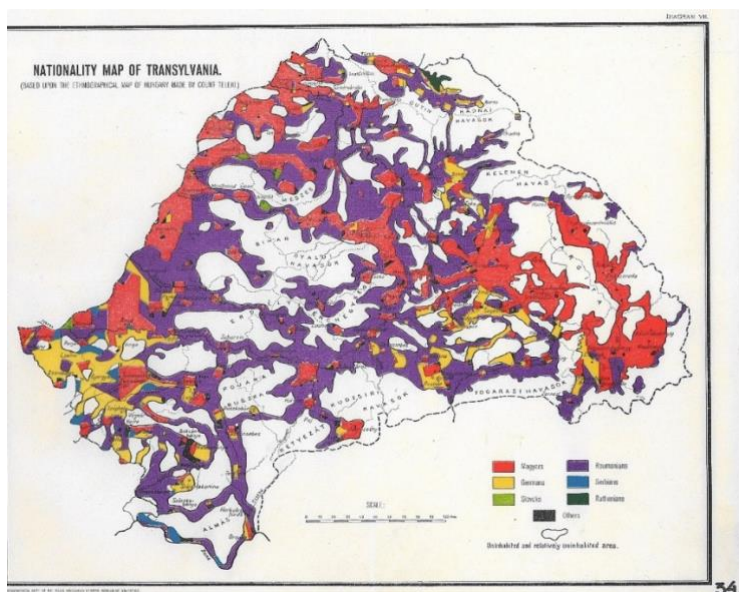

6. ábra: Sonkoly K.: Ethnographical Map of the territory taken from Hungary (...), 1935? Lelőhely: OSZK Térképtár TM 4601

Rónai András (1906–1991) hagyatékában megtalálható a vörös térkép egy kisebb méretű, csak Erdélyt ábrázoló változata (7. ábra).⁷² A térkép színezése némileg eltér az eredetitől, itt a románokat jóval erősebb lila színnel jelölték, mint az eredeti térképen. A térkép a vörös térképhez hasonlóan szigettérkép, az ábrázolt területek nyugati határát a trianoni határok jelentik. Ez a térkép ugyanekkora méretben és színezéssel, de angol helyett olasz nyelven, rendes papír helyett hártypapíron, beragasztott formában⁷³ egy román kritikai kiadványban is megjelent. Ezen a változaton azonban a nyugati határt már a Tisza képezte. A hártypapíros megoldásra azért volt szükség, mert közvetlenül utána egy pontmódszeres térkép következett a kiadványban, így annak segítségével lehetett ellenőrizni az eredeti térkép földrajzi helyezethűségét.

⁷² *Nationality map of Transylvania*. Ismeretlen méretarány. Budapest: Központi Királyi Statisztikai Hivatal, 1940. 1 szelvény, ismeretlen méret

⁷³ Teleky, Paulo: *Carta etnografica della Vecchia Ungheria*. In: *Transylvania Terra Rumena*. Bukarest: Institutul de Arte Grafice Regina Maria, 1940. 32.

7. ábra: Nationality map of Transylvania, 1937. Lelőhely: MTA CSFK FTI Könyvtár, Rónai-hagyaték

A tiszántúli területekről is láthatunk egy egyszerűbb kivitelű térképet Dénes István *„Baj van Tiszántúl!”* című művében.⁷⁴ A *Tiszántúl néprajzi térképe* című térképet a felirat szerint Teleki Pál szerkesztette, azonban valószínűbb, hogy azt a kötet szerzője rajzolta át egyszerűbb kivitelben az eredeti térkép vonatkozó része alapján. A térkép egyébként a Tisza vonalától nyugatra eső területeket is ábrázol.

A térkép felvidéki részeinek egyszerűsített, fekete-fehér változata Temes György *A hazatérő Felvidék* című⁷⁵ propaganda-kiadványában is látható *A Felvidék néprajzi térképe* címmel.

⁷⁴ Dénes István: *Baj van Tiszántúl!* Budapest, Fórum Nyomda, 1937. 139.

⁷⁵ Vitéz Temes György: *A hazatérő Felvidék*. Budapest, Magyar Cserkész, 1938. 16.

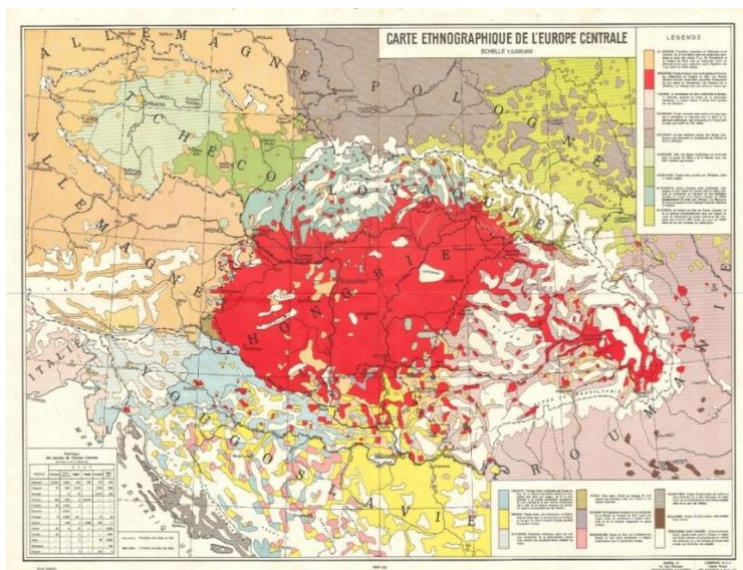
A következő példa egy képében a vörös térképhez nagyon hasonló, francia nyelvű, párizsi és londoni kiadású térkép⁷⁶ 1938-ból (8. ábra). Fodor Ferenc későbbi térképtörténeti munkájából az derül ki, hogy emögött a térkép mögött ő maga állt. Leírása alapján a Külügyminisztérium Tudományos Osztálya (a Békeelőkészítő Iroda) munkatársaként folytatta Teleki munkáját, és a vörös térképen alkalmazott módszerrel elkészítette a Kárpát-medencét övező szomszédos területek néprajzi térképét, amely azonban kéziratban maradt. Ez a térkép eddig nem került elő. Fodor leírása szerint ezt a térképet adták ki aztán 1938-ban G. Bery neve alatt Londonban és Párizsban.⁷⁷ Mind a színezést, mind az összképet tekintve egyértelmű a rokonság a vörös térkép és ezen térkép között. Ha alaposabban összevetjük a két térképet, akkor az a benyomásunk lehet, hogy a legtöbb (bár nem mindegyik) síkidom a két térképen még olyan helyeken is megfeleltethető egymásnak, ahol Teleki a vörös térkép 1918-as tervezésekor egyértelműen geometriai csoportosítással élt. Ezt figyelhetjük meg például a Budapestől délnyugatra, Budaörs térségében ábrázolt német színezésű háromszög esetében: míg Teleki esetében a háromszög szögletes, az 1938-as térkép esetében valamelyest lekerekített, de mind a háromszög környezetéhez viszonyított mérete, mind a tájolása megegyezik a két térképen. Ugyanakkor magyarázat híján nem tudjuk, hogy 1 mm²-nyi beszínezett terület hány lakost jelöl, e nélkül pedig – dacára az összes felsorolt hasonlóságnak – egyszerű felületszínezés is lehet a térkép módszere. Ez a körülmény némileg félrevezető, hiszen a laikus szemlélő számára magyarázat híján ez tűnik a legvalószínűbbnek, ugyanakkor felületszínezés esetén az etnikai lehatárolások pontatlanok, részrehajlók lennének. Ez a probléma egyébként több más utódterképnél is fennáll, rámutatva arra, hogy – kellő magyarázat híján – hogyan válhat politikai csúsztatássá a laikusok szemében az eredetileg körültekintően és precízen kidolgozott módszer eredménye.

Noha a külső szemlélő számára úgy tűnik, hogy egy független, külföldi térképről van szó, a fentiek alapján valójában magyar

⁷⁶ Bery, G.: *Carte ethnographique de l'Europe Centrale*. 1:2 000 000. Párizs – London: Messageries Hachette – Wm Dawson & Sons Ltd., 1938. 1 szelvény, 43 × 57 cm

⁷⁷ Fodor Ferenc: *A magyar térképipírás. III.* Budapest: Honvéd Térképészeti Intézet, 1954. 384.

politikai törekvések álltak a kiadatás mögött. Vagács András kritikájában ennek kapcsán meglehetősen élesen fogalmazott: „(...) melyhez nem éppen a legizlésebb propagandaként Bery kevésbé jelentős külföldi professzor nevét vásárolták meg.”⁷⁸

8. ábra. Bery, G.: Carte ethnographique de l'Europe Centrale. 1938. Lelöhely: magángyűjtemény

Ezt a térképet tovább kicsinyítve adott ki a Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete egy Csehszlovákia és Magyarország területét ábrázoló propagandatérképet (9. ábra).⁷⁹ A lehatárolt síkidomok teljesen megegyeznek, viszont a színezés helyenként eltér az eredetitől. A térképen már ábrázolták a Münchener Egyezmény nyomán Csehszlovákiától Németországhoz csatolt területeket, de az első bécsi döntés területi következményeit még nem, tehát a térkép az 1938. októberi állapotot rögzíti. A térkép szövegét elolvasva feltehető,

⁷⁸ Vagács András – Fodor Ferenc: A magyar térképírás 3. kötet. *Földrajzi Értesítő*, 1956. 110.

⁷⁹ *Igazságot Magyarországnak!* Méretarány nélkül. Budapest: Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, 1938. 1 szelvény, 50 × 35 cm

hogy az éppen az első bécsi döntés előmozdításával összefüggő propagandatevékenység nyomán készült.

9. ábra. Igazságot Magyarországnak! (...), 1938. Lelőhely: HIM-Hadtörténelmi Térképtár B XV c 425

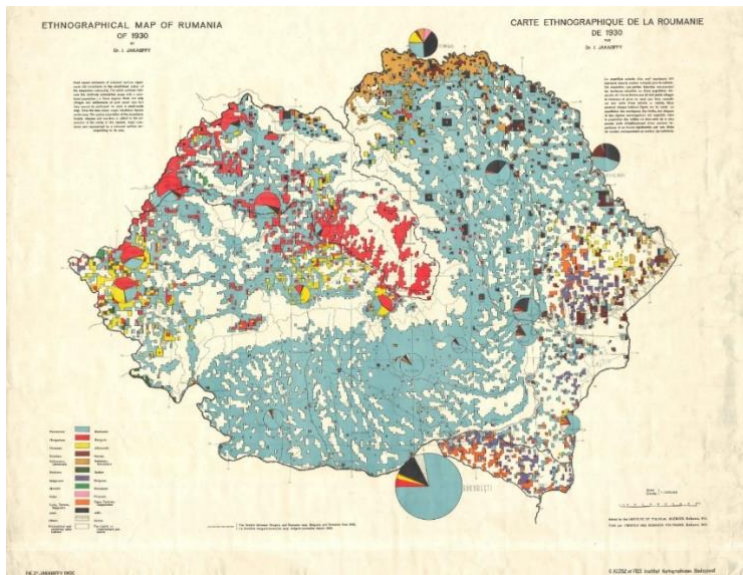
Ehhez a térképhez képileg hasonlóak Györffy István francia és magyar nyelvű térképei.⁸⁰ Ezek azonban jobban különböznek a Bery-féle térképtől, mint Bery térképe a vörös térképtől.

Ismeretes egy viszonylag kisméretű, Erdélyt és környékét ábrázoló térkép (10. ábra), amely 1940⁸¹ körül keletkezett. Ezen egy

⁸⁰ Györffy István: *A Dunai Államok néprajzi térképe*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti, 1928? 1 szelvény, 59 × 33,5 cm; Györffy István: *Carte Ethnographique des pays Danubiens*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti, 1928?, 1 szelvény, 64 × 36 cm (a *La Carte Ethnographique de Transylvanie*. c. térképpel egy lapon); Györffy István: *La Carte Ethnographique de Transylvanie*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti, 1928? 1 szelvény, 64 × 36 cm (a *Carte Ethnographique des pays Danubiens*. c. térképpel egy lapon)

⁸¹ 1940-ben a vörös térképnek több átdolgozása is megjelent a napi sajtóban. Először 1940. július 7-én jelent meg a térkép a *Képes Vasárnap* című hetilapban

egy, a Teleki-féle módszerrel készült, akkor még csak kéziratos térképét.⁸² Az elsőként kiadott térkép Romániát ábrázolta (11. ábra). A térkép kétnyelvű, ismeretes angol-francia⁸³ és német-olasz⁸⁴ változata is. Ez a vörös térképhez hasonlóan egymilliós méretarányban készült, valamint abban is megegyezik vele, hogy egy négyzetmilliméternyi beszínezett terület itt is 100 lakost jelölt.

11. ábra: Jakabffy Imre: Ethnographical map of Rumania of 1930, 1942. Lelőhely: magángyűjtemény

⁸² Balahó Zoltán – Gál Vilmos: Jakabffy Imre életútja a nemzetiségi térképektől a régészeti bibliográfiáig. *Történeti Múzeológiai Szemle: A Magyar Múzeumi Társulat Évkönyve* 5. 2005. 96.

⁸³ Jakabffy, Imre: *Ethnographical map of Rumania of 1930/ Carte ethnographique de la Roumanie de 1930*. 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1942. 1 szelvény, 85,5 × 98,5 cm

⁸⁴ Jakabffy, Imre: *Ethnographische Landkarte Rumäniens vom Jahre 1930/ Carta etnografica della Romania dell' anno 1930*. 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1942. 1 szelvény, 85,5 × 98,5 cm

Szintén megegyezik a két térkép abban a törekvésben, hogy a hegyvidéki területek gyér népességét a völgyekben vonja össze.

A hasonlóság még egyértelműbb, ha megnézzük, hogy hogyan írnak a módszerről a vörös térkép 1928-as kiadásainak magyar nyelvű magyarázatában:

„(...) Minden négyzetmilliméternyi színes felület 100 lakost jelent az illető nemzetiség megállapított színében. A fehér részek a viszonylagosan lakatlan, elszórt lakosságú területeket jelképezik, s rajtuk legfeljebb oly kis falvak, telepek vannak, amelyeket egy ily kis méretű térképen ábrázolni (nyomni) nem lehet. Azonban minden egyes lélek ábrázolva van. A hegyvidékek, erdőségek, puszták, mocsaras vidékek gyér lakossága a völgy, vagy a legközelebbi nagyobb község lakossága közé van felvéve és számának megfelelő színfolttal ábrázolva.”

A két térkép módszertana elméletben azonos, és a végeredményt tekintve is sok hasonlóságot mutat a Jakabffy-féle térkép a vörös térképhez, ugyanakkor a módszer grafikai kivitelezése már több eltérést mutat: míg a vörös térkép a lakatlan területek és a különböző etnikumú területek határvonalait, ahol lehetett, igyekezett lekerekíteni, Jakabffy térképe erősen geometrikus volt, igyekezett szögletes síkidomokat kialakítani a térképén.⁸⁵ Bár Teleki térképe kivitelezését tekintve esztétikusabb, könnyebben befogadható képet tár a térképolvasó elé, Jakabffy megoldása képileg is sokkal jobban visszatükrözi azt a törekvést, hogy az egyes síkidomok által reprezentált népesség legalább elméletileg összeszámlálható legyen.

⁸⁵ A vörös térkép és a Jakabffy-féle Közép-Európa térkép összevetésével Bartos-Elekes Zsombor is foglalkozott. Ő az egyik lehetséges első anamorf kartodiagramnak tekinti a vörös térképet, míg a Jakabffy-féle térképet az anamorf kartodiagram és a topográfiailag pontos ponttérképek határára helyezte. Ez is jól rámutat arra, hogy módszertanilag milyen nehéz besorolni a vörös térképet, és megállapítani a módszertan határait. Ez abból is következhet, hogy bár Jakabffy térképei a fentiek szerint a vörös térkép módszertani leírását követik, képükben mégis máshogy néznek ki. L. Bartos-Elekes Zsombor: A képpé varázsolt adat: a népességszerkezeti térképek ábrázolási módszereiről. In: *Térképtudományi tanulmányok*. Szerk.: Klinghammer István. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Eötvös Kiadó, 2002, 11.
<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/09bezs.pdf> (letöltés ideje: 2018. április 26.)

A vörös térkép talán legismertebb utódja a szintén Jakabffy Imre által szerkesztett *Közép-Európa nemzetiségi térképe* volt⁸⁶ (12. ábra). Erről a térképről már egyértelmű forrás is rendelkezésre áll, mely szerint a „vörös térkép” módszere alapján készült.⁸⁷ Ez a térkép szintén a Teleki Pál nevét időközben felvevő,⁸⁸ több más intézménnyel összevont Államtudományi Intézetben készült magyar, német, angol, francia és olasz nyelven, 1942-ben. A térképhez szánt mutatót, módszertani leírást csak bő fél évszázad múltán, 1994-ben adták ki.⁸⁹ Ebben a kiadványban szerepel az az információ, mely szerint a térkép a II. világháborút lezáró Párizsi békekonferencián szakértői anyagként szerepelt.⁹⁰ A térkép módszertanát illetően szintén a Teleki-féle vörös térképet követi, bár – hasonlóan az előző példához – számottevő grafikai eltéréseket ismerhetünk fel rajta. Itt – a vörös térképpel szemben, ahol 1 négyzetmilliméternyi beszínezett terület 100 lakost jelent – 1 négyzetmilliméternyi beszínezett terület 200 lakost jelöl, így itt 200 fő/km²-nek feltételezték a népsűrűséget a beszínezett területek esetében. Ez jóval kevésbé „sűrű” képet eredményez, a foltok elrendezése sokkal aprólékosabban tagolt, geometrikus jellegű. A szintén 100 fős négyzetmilliméterenkénti elosztást követő Románia-térképhez képest itt a beszínezett területek szinte pontszerű formákká esnek szét. Ez a megoldás viszont kinézetét tekintve már egészen hasonlít a diagrammódszerű, azon belül is négyszögdiagram-módszerű térképekhez is, rámutatva arra, hogy az egyes tematikus módszerek gyakorlati alkalmazásánál esetenként akkora szórás tapasztalható, hogy adott esetben az egyes példák akár el is moshatják az egyes módszerek közötti, elméletben egyértelműnek gondolt módszertani határokat.

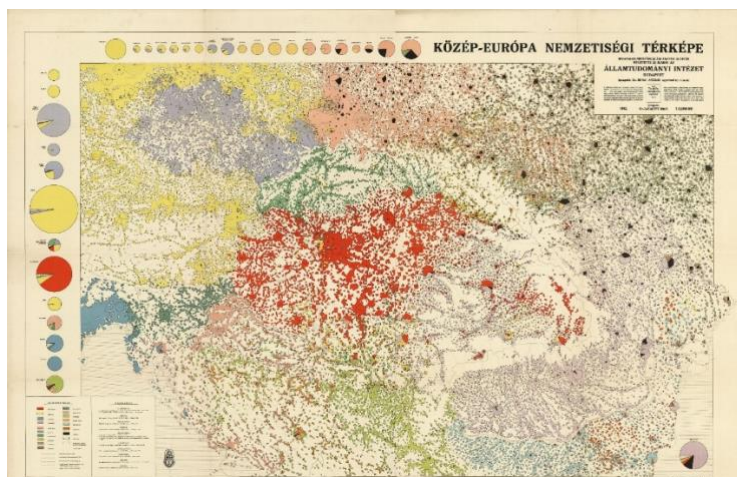
⁸⁶ Jakabffy Imre: *Közép-Európa nemzetiségi térképe*. 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Intézet, 1942. 2 szelvény, egyenként 148 × 95 cm

⁸⁷ Nyigri Imre: *Közép-Európa nemzetiségi térképe. Láthatár*. 1944. május 113.

⁸⁸ Valójában nem felvette, hanem Hóman Bálint (1885–1951) vallás- és közoktatásügyi miniszter annak halála után megalapította a Telekiről elnevezett intézetet, amely alá az Államtudományi Intézet is betagozódott, így került az intézet a Magyar Statisztikai Társaság kötelékéből a Teleki Intézethez. L.: Rónai András: 3. Államtudományi Intézet. Institut de Sciences Politiques. *Statisztikai Szemle*, 1943/5–6. 321–322.

⁸⁹ Jakabffy Imre: *Magyarázat Közép-Európa nemzetiségi térképéhez*, 1942. Budapest, 1994, Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat.

⁹⁰ Jakabffy, 1942. 1994. 102.

12. ábra. Jakabffy Imre: Közép-Európa nemzetiségi térképe. 1942.
Lelőhely: magángyűjtemény

További ábrázolási különbség a vörös térkép és Jakabffy Közép-Európa térképe között, hogy utóbbin a népesebb városok adatait kördiagramokkal ábrázolták. A legnagyobb városok kördiagramjait a térkép szegélyén helyezték el. A 200 fő/km²-es népsűrűség a térképen még éppen ábrázolt Szászország területén nem bizonyult elegendőnek, így ott a kisebb városokat is kiemelték. A *Közép-Európa nemzetiségi térképe* már valamelyest az 1945-ben, Balatonfüreden megjelent *Közép-Európa Atlasz*⁹¹ előzményének is tekinthető, legalábbis a tekintetben mindenképp, hogy a vizsgálati fókusz itt tevődött át a történelmi Magyarországról és a Kárpát-medencéről a közép-európai régióra,⁹² ennek megfelelően itt már nem szigetszerű egységként jelenik meg a Kárpát-medence, hanem a közép-európai régió szerves részeként (de továbbra is központi helyzetben!).

⁹¹ Rónai András (szerk.): *Közép-Európa Atlasz*. Különböző méretarányok. Budapest – Balatonfüred: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1945.

⁹² Bár azért a Közép-európai fókusz korábban sem volt példa nélküli az Államtudományi Intézet életében. L. Edvi, Illés Aladár – Halász, Albert: *Das neue Mitteleuropa in wirtschaftlichen Karten: New Central Europe in economical maps*. Budapest, Államtudományi Intézet, 1928.

Az Államtudományi Intézet mögött életében Teleki állt, továbbá a térképszerkesztőknek is személyes mentora volt, így nem meglepő, hogy az intézeten belül az ő módszerét részesítették előnyben.

Nézzük meg azonban azt, hogy mi a helyzet az olyan esetekkel, amikor Teleki személyes jelenlétének (vagy politikai és/vagy intézményi hierarchián keresztül jelentkező) hatása nem, vagy nem teljesen tudott érvényesülni.

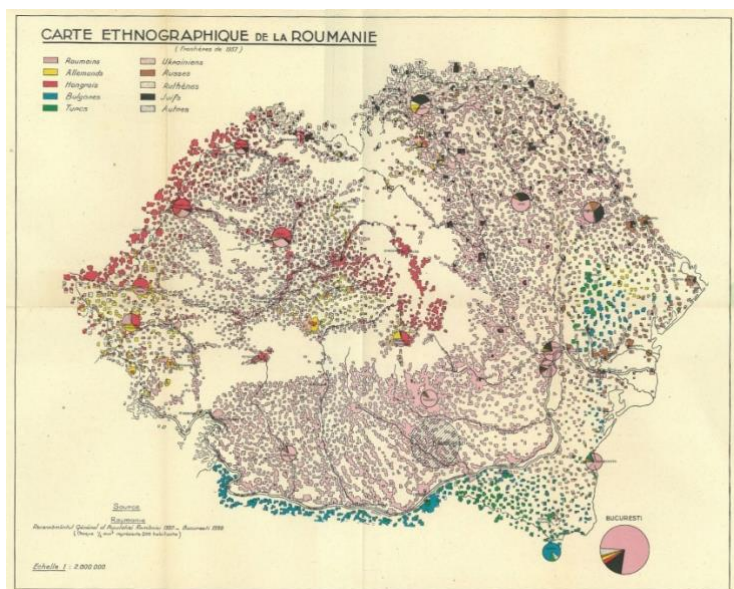
Jakabffy Közép-Európa térképe, és így a vörös térkép módszere is tovább él egy francia kiadású, 1946-os térképsorozatban. A II. világháború befejezését követően a Francia Statisztikai Hivatalban jelent meg a *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*⁹³ című kiadvány, amelyben az egyes országok etnikai viszonyait taglalják statisztikai adatok alapján. A jelen elemzés szempontjából a kiadványhoz csatolt térképek⁹⁴ érdekesek, amelyeket a leírás szerint önállóan is meg lehetett vásárolni az Egyetemi Nyomdától.⁹⁵ Az eredeti Közép-Európa térképet itt országok (és régiók) szerint szétosztották több kisebb térképre. A térképek közül elsősorban a Románia-térképet vizsgáljuk (13. ábra), de a legtöbb megállapítás a sorozat többi tagjára is igaz. A térképet 1:2 000 000-s méretarányban szerkesztették, tehát mérete jóval kisebb, mint az eredeti, Jakabffy-féle térképé. A térkép, bár a kiadványban nem jelzik sem a szerkesztőjét, sem pedig azt, hogy mi alapján szerkesztették, a

⁹³ *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946.

⁹⁴ Carte ethnographique de la Roumanie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret; Carte ethnographique de la Tchécoslovaquie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret; Carte ethnographique de la Hongrie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret; Carte ethnographique de l'Istrie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret; Carte ethnographique de la Dobrudja. In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

⁹⁵ *Les minorités (...)*, 1946. 94.

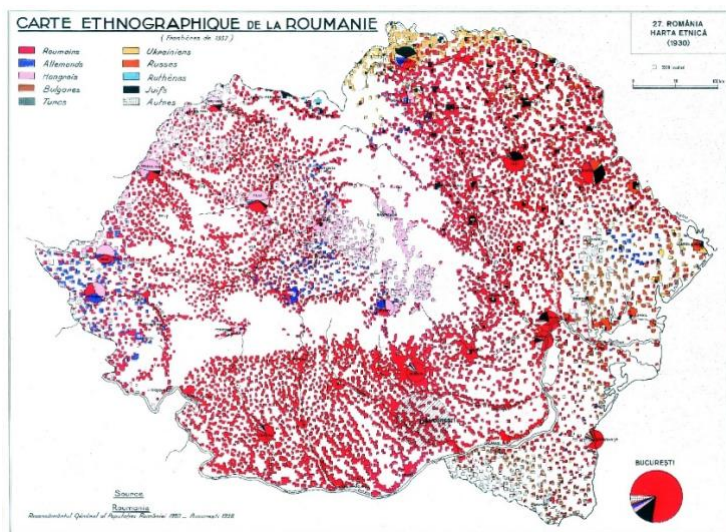
közös területeken szinte teljesen megegyezik a Jakabffy-féle Közép-Európa térképpel. Ha az egyes síkidomokat összevetjük, láthatjuk, hogy azok határai, illetve a különböző színű síkidomok egymáshoz képest való elhelyezkedése, sőt a városokhoz rendelt kördiagramok is pontosan megegyeznek. Minimális különbség, hogy a színezés helyenként különbözik: a rutének a barnás teli színikitöltés helyett sraffozásos színikitöltést kaptak, a szlovák területek kiszínezése pedig lemaradt a Románia-lapról (a Csehszlovákia-lapon már ugyanúgy szerepel, mint a Jakabffy-féle térképen). Politikailag motivált különbség lehet, hogy a francia kiadású térképek az 1937-es, tehát területváltozások előtti politikai határokat tüntették fel, szemben az eredeti térképpel. Ez alapján azt lehet sejteni, hogy ezeket a térképeket valóban francia megrendelésre szerkesztették át, nem pedig külföldi kiadók mögött sejthető magyar állami megrendelésről van szó. A valójában Közép-Európában tervezett, közép-európai politikai célokat szolgáló etnikai térképek, sőt propagandatérképek nyugat-európai kiadatása az objektivitás látszatának fenntartása érdekében nem specifikusan magyar jelenség, a régió többi országa is rendszeresen folyamodott ehhez a megoldáshoz.

13. ábra. Carte ethnique de la Roumanie. (Frontières de 1937), 1946.
Lelőhely: magángyűjtemény

A francia kiadású térképet később egy gyűjtemény részeként reprintben román (és francia) felirattal is kiadták (14. ábra).⁹⁶ Ezen a francia kiadású változathoz képest eltűntették a határsávba átnyúló tematikus adatokat, továbbá a színezést oly módon változtatták meg, hogy a románok jelölését pirosra változtatták. A világhálón elérhető továbbá ennek a térképnek egy, a 2002-es romániai és 2004-es moldovai népszámlálás adataival dolgozó újabb változata is, ezen 1 négyzetmilliméter már 4000 főt jelöl.

⁹⁶ 27. Româniâ. Hartă etnică./ Carte ethnographique de la Roumanie (Frontières de 1937) ismeretlen Bukarest: Institutul Geologic al Romaniei, 19??. 1 szelvény, 42 × 30 cm

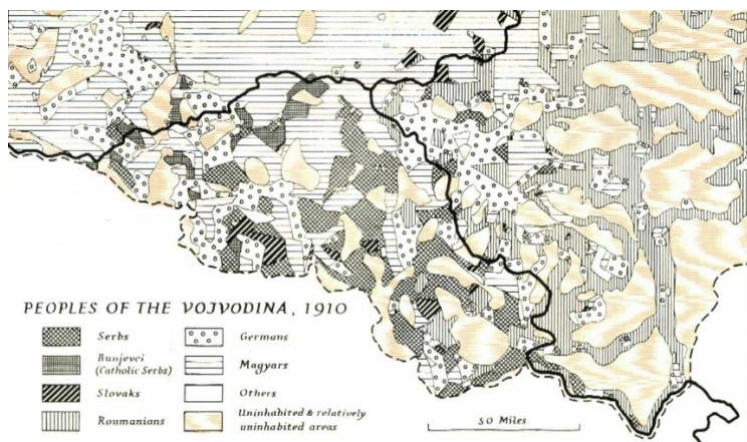

14. ábra. 27. România Hartă Etnică. Carte ethnique de la Roumanie. (Frontières de 1937), 19??? Leőhely: magángyűjtemény

A térkép alapján a britek is készítettek egy kisebb térképet⁹⁷ (15. ábra) a Vajdaság területéről a Jugoszláviát bemutató, háromkötetes kézikönyvükbe⁹⁸ a II. világháború folyamán. Ez a kézikönyv az első és a második világháború során zajló békeelőkészítő munkálatok eredményeként létrejött, statisztikai-történelmi-földrajzi szemléletű, ország-specifikus kézikönyv-sorozat része. A kérdéses ábra egy több ábrából álló kritikai elemzés része, ahol az érintett nemzetek térképi interpretációit hozták egységes térképi alapra, majd hasonlították őket össze.

⁹⁷ *Peoples of the Vojvodina, 1910*. In: *Jugoslavia. Volume II. History, peoples and administration*. Norwich: Naval Intelligence Division, 1944. 75. 1. szelvény, 9 × 14 cm.

⁹⁸ *Jugoslavia. Volume II. History, Peoples and Administration*. Norwich, 1944. Naval Intelligence Division. 403.

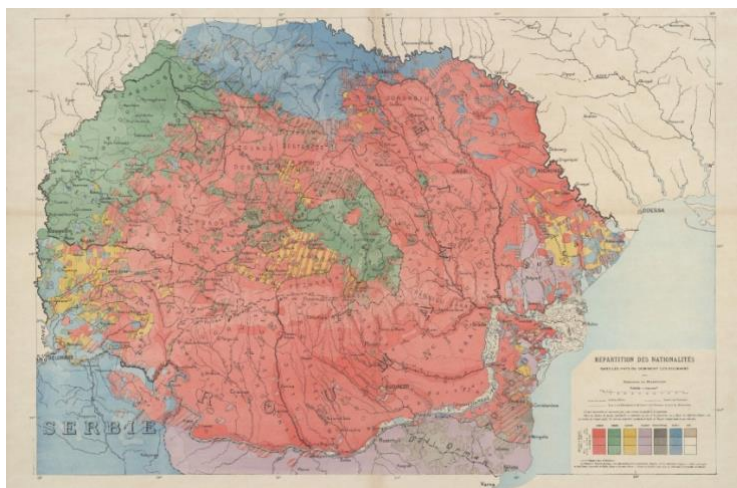
15. ábra: Peoples of the Vojvodina, 1910. 1944. Lelőhely: magángyűjtemény

Teleki térképének összehasonlító vizsgálata

Teleki térképét módszertanilag – ahogy azt az írás elején is említettük – legalaposabban Emmanuel de Martonne korabeli Románia-térképével⁹⁹ (16. ábra) vetették össze.¹⁰⁰ De Martonne legismertebb etnikai térképe a korabeli Kelet-Magyarországot, illetve Romániát ábrázolja. Emmanuel de Martonne ezen, az egyébként szintén egymilliós méretarányú térképén alapvetően más módszert használt. A térkép színezése a lakatlan területekre nem volt tekintettel, jelmagyarázat három népsűrűségi kategóriát különített el: 25 fő/km² alatti, 25-75 fő/km² és 75 fő/km² fölötti népsűrűségű területeket. Ezen kívül a nagyobb települések adatait kördiagramokkal ábrázolták (Kolozsvár magyar és román adatait megcserélték). A fentiekből következik, hogy de Martonne térképe egy nagyon fontos tulajdonságában különbözik a vörös térképtől: azon nem számolható össze a népesség, viszont a népsűrűségi viszonyokról ez esetben valóban kaphatunk egy egyszerűsített, három kategóriával dolgozó, hozzávetőleges képet.

⁹⁹ Martonne, 1920.

¹⁰⁰ A legalaposabb módszertani összehasonlítást Krasznai Zoltán tette 2012-ben megjelent könyvében. L. Krasznai, 2012.

16. ábra. Martonne, Emmanuel de: Répartition des nationalités dans les pays où dominent les Roumains. 1920. Lelőhely: <http://1886.u-bordeaux-montaigne.fr/items/show/71716> (2018. április 22.)

Ez alapján érdemes további, hasonló munkákkal is összevetni a térképet. Ebben a cikkben egy brit példával hasonlítjuk össze a térképet. Londonban a földrajzi jellegű békeelőkészületi munkálatokat a *Naval Intelligence Division Geographical Section* koordinálta, szoros együttműködésben a *Royal Geographical Society*-vel [brit Királyi Földrajzi Társaság].¹⁰¹ A Királyi Földrajzi Társaságban ezekben az években, 1915-től kezdve B. C.: Wallis (1877–1960) foglalkozott egy új etnikai térképészeti ábrázolási módszerrel, az (ál)izovonalas módszerrel. Erről előadást is tartott a társaságban.¹⁰² Wallist később a társaságon belül afféle

¹⁰¹ Heffernan, Michael: Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1996. 504–533.

¹⁰² Wallis, Bertie Cotterell: Distribution of nationalities in Hungary. *The Geographical Journal*, 1916/3. 177–187.

Magyarország-szakértőként tartották számon,¹⁰³ és tevékeny részvétele kitapintható a Nagy-Britanniában végzett magyar vonatkozású földrajzi jellegű békeelőkészítési munkálatok területén. Munkásságára és álizovonalas térképi módszerére a *Naval Intelligence Division Geographical Section* is igényt tartott, így B. C. Wallis több etnikai térképet is tervezett. Ezek közül a *Map of Hungary, showing percentage of various nationalities*¹⁰⁴ című kéziratos térképet mutatjuk be (17. ábra).

17. ábra: B. C. Wallis: *Map of Hungary, showing percentage of various nationalities, 1917*. Lelőhely: The National Archives, Foreign Office, Library, Maps and Plans, FO 925/20006 (London)

A térképet 1917-ben szerkesztette B. C. Wallis egymillió méretarányban. Wallis alaptérképként a Királyi Földrajzi Társaságban

¹⁰³ Ezt erősíti meg a brit Királyi Földrajzi Társaság irattárában elérhető levelezés is. *RGS/CB8/ B. C. Wallis: A Royal Geographical Society titkárságának levele B. C. Wallis-hoz 1920. június 25-én.*

¹⁰⁴ The National Archives, London, Foreign Office, Library, Maps and Plans, FO 925/20006 *Map of Hungary, showing percentage of various nationalities. by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000. Royal Geographical Society. London, 1917. London, kéziratos térkép*

kiadott egymilliós világtérkép-sorozatot használta, amely az Albrecht Penck (1858–1945) által 1891-ben kezdeményezett egymilliós világtérkép szelvényeire vezethető vissza, azonban a hasonló méretű szelvények kelet-nyugati irányban el vannak tolva. Ez a momentum is erősíti Michael Heffernan azon állítását,¹⁰⁵ miszerint a britek igyekeztek az egymilliós világtérképhez nagyon hasonló térkép-sorozatukat alaptérképként elfogadtatni. A térkép (ál)izovonalas módszerrel készült, és nem csak a történeti Magyarország, hanem csaknem a teljes Osztrák-Magyar Monarchia területét ábrázolja. A kéziratos térképből összesen két példányt ismerünk, az egyik a London Kew-i Nemzeti Levéltár, a másik pedig a brit Királyi Földrajzi Társaság könyvtárának állományában érhető el. Wallis (ál)izovonalas térképi eljárása a népesség etnikai (anyanyelvi) összetételének és a népsűrűségi viszonyoknak az egyidejű ábrázolására nem nyújtott megoldást, így külön tervezett egy népsűrűségi térképet is, szintén ezzel a módszerrel.¹⁰⁶ Az (ál)izovonalas módszer leginkább a különböző etnikumok keveredését teszi nagyon szemléletesé. Ugyanakkor ez a módszer valójában nem igazán alkalmas a népesség ábrázolására, ugyanis a népesség pontszerű elterjedést mutat, míg az izovonalak az azonos értékű pontokat kötik össze, tehát a két különböző értékű izovonal között beszínezett rész egy bizonyos intervallumon belüli értéket feltételez a tér minden pontján. Talán ennek köszönhető az is, hogy a béketárgyalásokat követően ez az ábrázolási módszer hamar kikerült az etnikai térképészet eszköztárából. A térkép a választott módszeren keresztül az egyértelmű etnikai határmegvonás nehézségeire mutat rá. Még a nagyobb etnikai tömbterületek élesnek tűnő határvonalainál (például a partiumi vagy a felvidéki nyelvhatár egyes szakaszai) is megfigyelhetünk egy-egy keskenyebb területsávot, ahol a térkép szerkesztője nem tudta egyértelműen eldönteni a terület hovatartozását. Ebben a tekintetben a térkép hasonlít a vörös térképhez, azonban a motivációk mások. Míg a vörös térkép a felületszínezés kritikájaként született, és a városi (nagyobb arányban

¹⁰⁵ Heffernan, 1996.

¹⁰⁶ The National Archives, Foreign Office, Library, Maps and Plans, FO 925/20008

Map of Hungary, showing density of population, by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000. Royal Geographical Society. London, 1917. London. kéziratos térkép

magyar) népességet igyekezett a lehető legnagyobb mértékben kiterjeszteni, addig Wallis térképe pusztán a kevert népességű területek problematikájára próbált rámutatni, ugyanis a városi népesség érzékeléséhez egyidejűleg nézni kellett a népsűrűségi térképet is, azonban a különböző adatokból képzett izovonalak így is nehezen egyeztethetők össze. Wallis egy másik, de szintén izovonalas eljárással készült etnikai térképét egy korabeli magyar elemzés a kisszámú, „megbízható” magyar vonatkozású nemzetközi példához sorolja.¹⁰⁷ Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a térkép szerkesztőjének nem voltak mélyebb magyar vonatkozású ismeretei a térképek szerkesztése előtt. Ezt látszik valószínűsíteni az is, hogy a vend népesség többes számú, angol fordítása a térképen „*vendeks*”. A térkép színezése jelentősen eltér a vörös térkép színezésétől. Egyértelműen piros színezést egyik etnikum sem kapott, talán a szlovének, majd a románok színe áll ehhez legközelebb, de ezek sem ütnek el olyan erősen a környező etnikumok színezésétől, mint a vörös térképen. A magyarok viszonylag erős tónusú lila színezést kaptak. A térkép legjelentősebb adatszintű hibája, hogy a cseheket és a szlovákokat nem különbözteti meg egymástól, hanem azonos színnel ábrázolja őket, noha a népszámlálások külön gyűjtötték ezeket az adatokat. Ez a megoldás a csehszlovák törekvéseket támogatta. A monarchia határain túli területeket (és Bosznia-Hercegovinát) a szerző fehéren hagyta. Ez a megoldás hasonlít a vörös térképére, azonban itt vélhetően nem arról van szó, hogy a terület egységét hangsúlyozza vele, hanem ez az alaptérkép eredeti tartalmából következik, hiszen a hegy- és vízrajzot, a településeket és a főbb közlekedési útvonalakat itt is ábrázolták.

Teleki ábrázolási módszerének eredete, párhuzamai

Az Államtudományi Intézetben készült térképek és azok külföldi átszerkesztéseinek fentebbi ismertetése után további térképeket mutatunk be. Itt már nem elsősorban az a cél, hogy a vörös térkép módszertani hatását mutassuk be, hanem hogy az azon alkalmazott

¹⁰⁷ Jócsik Lajos: *A Magyarország cseh és szlovák néprajzi térképeken*. Budapest: A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségkutató Intézete, 1943. 44.

módszer eredetének kérdését körüljárjuk, illetve árnyaljuk. A sorrend, miszerint előbb mutattuk be a térkép módszertani hatását, minthogy a módszer eredetének mélyebb tisztázására rátértünk volna, nem véletlen, hiszen míg a hatástörténet (és benne a vörös térkép szerepe) a fentiek alapján jól dokumentálható, addig a módszer eredete kapcsán ilyen fogódzók a szakirodalom jelen állása szerint nincsenek. A fenti hatástörténeti mozzanatokban viszont felismerhetünk olyan, jól dokumentált mintázatokat, amelyek segíthetnek a módszer, illetve a módszer egyes alkotóelemei eredetiségének és párhuzamainak kérdését megvilágítani.

Teleki az első kiadáshoz mellékelt leírásban ezt írja a térképe újdonságáról:

„A városok rohamos növekedése a múlt század közepe óta ma már óhatatlanul szükségessé teszi a néprajzi térképek módszerének reformját. Mert míg kevésbé civilizált vidékek, országok népességének eloszlása meglehetősen egyforma szokott lenni az egész területen, másképp áll a dolog ott, ahol milliós városok fekszenek gyéren lakott, vagy éppen pusztai területek tözsomszédságában. Ennek következtében ilyen vidékek néprajzi térképe okvetlenül fel kell, hogy tüntesse a népsűrűséget. De ilyen térkép szerkesztési nehézségei nagyok. Majdnem az összes eddigi néprajzi térképek teljesen figyelmen kívül hagyják e szempontot. Így azonban az átlagolvasóban teljesen hibás nézetet keltenek. Néhány adat megvilágítja ezt. Andree ismert „Handatlas”-ának „Európa néprajzi térképén” Belgium 7 058 476 vallonja és vlámja (beleértve a csekély 365 308 „egyebet”) csak 57 mm²-t, ellenben az orosz-Lengyelországban, Galíciában és Poroszországban élő 17 910 000 lengyel 281 mm²-t, tehát számukhoz viszonyítva kétszer annyi beszínezett területet foglal el, a 2 336 798 norvég pedig már éppen 402 mm²-t, tehát a belgákhoz viszonyítva, számuk több mint 21-szeresének megfelelő tömeggel, azaz színterülettel jelennek meg a térképen.”¹⁰⁸

Ebben a szövegrészben Teleki tehát amellettt érvel, hogy a néprajzi térképek módszerét meg kell újítani. Ennek szükségességét azonban pusztán a felületszínezéses módszer korlátaira építi fel, más módszert

¹⁰⁸ Teleki, 1919. 1–2.

a szöveg későbbi részében sem említ, csak a lakatlan területek fehéren hagyását, ami azonban a módszer lényegét nem érinti. Ez a megoldás ügyes retorikai fogás Telekitől, hiszen közben elhallgatja azt, hogy közben azért akadtak más módszerrel való próbálkozások is (például kördiagramos), igaz, ezek jobbára (de nem kivétel nélkül) nagyobb méretarányúak voltak. Teleki ezzel azt az érzetet kelti az olvasóban, mintha hangsúlyosan ő oldotta volna meg először sikerrel a népességszám ábrázolásának problémáját, nem pedig csak egy próbálkozás volt az övé a számos többi ábrázolási kísérlet közül. Ezt ugyan a „majdnem” szócskával valamennyire árnyalja, de nem bontja ki, hogy mire gondol, ráadásul a későbbi változatok magyarázó szövegeinek vonatkozó részeiből még ez a „majdnem” szócska is eltűnt. Ezt a Teleki által felépített érvelést helyenként még a modernkori szakirodalomban is reflektálatlanul átvették. Érdemes tehát tisztázni Teleki módszerének újszerűségét, illetve azt, hogy pontosan milyen szempontból volt új, és ennek az újdonságnak mi lehet a valós súlya a többi megoldással összevetve.

Ablonczy Balázs például Emmanuel de Martonne fentebb már említett térképe kapcsán kétségbe vonja Teleki módszerének újdonságát: „(...) *A módszer és az elgondolás mégsem volt gyökeresen új: az eljárást a nemzetközi térképészeti irodalom ismerte, és például Emmanuel de Martonne, a francia békedelegáció földrajzos Erdély-szakértője is ehhez hasonló módszerrel dolgozott Kelet-Magyarországot ábrázoló térképein.*”¹⁰⁹

Teleki térképével kapcsolatban tartja magát egy félreértés, miszerint az népsűrűségi térkép is, sőt maga Teleki is azt írja térképe 1928-as kiadásának magyarázó szövegében, hogy „*A térkép egyszerre néprajzi és népsűrűségi térkép is.*”¹¹⁰ Ez a megállapítás ugyanakkor téves, ugyanis Teleki térképének semelyik változata sem a népsűrűségi viszonyokat, hanem a népességszámot ábrázolta. A népsűrűség fajlagos, vagy más néven származtatott mutató, amely két abszolút mutató, a terület és a népesség hányadosaként áll elő, így tehát nem összeszámálható, szemben az abszolút mutatót képező

¹⁰⁹ Ablonczy, Balázs: *Pál Teleki (1879–1941). The life of a Controversial Hungarian politician.* New York: Columbia University Press, 2006. 128.

¹¹⁰ Teleki Pál: Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján/ Ethnographical map of Hungary based on density of population In: *Igazságot Magyarországnak!* Budapest: Magyar Külügyi Társaság, 1928, 402. 1:1 000 000, 1 szelvény, 80 × 58 cm

népességszámmal.¹¹¹ A népsűrűség térképi ábrázolásával valóban foglalkoztak már a korszakban, ezt azonban rendkívül nehéz egyidejűleg alkalmazni az etnikai viszonyok ábrázolásával.¹¹² Ennek a problémának a megoldására vállalkozik de Martonne fenti térképe, azonban jelentős hátránya, hogy a népsűrűségi adatokat nem a közigazgatási felosztásból következő megfigyelési egységekre vetítette, hanem önkényesen, leginkább a domborzati viszonyokat követve ábrázolta (ezek meghatározásában ráadásul viszonylagos szabadsága van a térképszerkesztőnek), így térképének hitelessége nem ellenőrizhető a népszámlálási adatsorok segítségével. Tehát Ablonczy felvetése a térkép eredete kapcsán – mint azt később látni fogjuk – jogos volt, de a felvetés alátámasztáshoz segítségül hívott példa ábrázolásmódszertani szempontból irreleváns, ráadásul vélhetőleg később is keletkezett, mint a vörös térkép.

Azzal, hogy Teleki 100 fő/mm²-ben határozta meg a beszínezett területek által reprezentált népességet, nem a népsűrűsége volt tekintettel, hanem egy fiktív népsűrűségi értéket hozott létre: a beszínezett területek esetében egységesen 100 fő/km²-es, míg a fehérén hagyott területek esetében egységesen 0 fő/km²-es népsűrűségű területet feltételezett.¹¹³ Tehát Teleki nem népsűrűségi térképet rajzolt, hanem a népességszámot is mutató térképet. A teljes szöveget tekintve azonban maga Teleki sem használja következetesen

¹¹¹ A népsűrűség térképi ábrázolása leginkább a felületkartogram-módszer irányába fejlődött ki. L.: Felületkartogramok. In: Klinghammer István – Pápay Gyula – Török Zsolt Győző (Szerk.): *Kartográfia-történet*. 1995. <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/kptkonyv/ki342.htm> (letöltés ideje: 2018. április 26.)

¹¹² Zombory Ida: Magyarország dunántúli részének népsűrűsége az 1900. évi népszámlálás alapján. *Földrajzi Közlemények*, 1905. 18–21. A cikkben bemutatott kutatás a települések közigazgatási területéből indul ki, ugyanakkor képében a végeredményként bemutatott térkép az álizovonalas eljárás egyik első példája, így a kapott kép nem pontosan követi a településhatárokat. Ennek az eljárásnak a kifejlődése a magyar vonatkozású brit békeelőkészületek földrajzi munkálatai mögött álló B. C. Wallishoz köthető. Az álizovonalas módszer esetén azonban a népsűrűséget és a nemzetiségi összetételt két külön térképlapon kell ábrázolni. L.: Wallis, 1916. Wallis, 1917b.; Wallis, 1917a; *The Peoples of Austria-Hungary*. I. Hungary Atlas. London: Naval Intelligence Division, Geographical Section, 1919. 78.

¹¹³ Ahogy Teleki a fogalmaz, „ez az eljárás minden járás népességét a járás legsűrűbben lakott részén km²-ként százra sűríti.” L.: Teleki, 1919. 3.

a népsűrűség fogalmát, hanem párhuzamosan a népesség összeszámálhatóságát is hangsúlyozza: „(...) *amely lehetővé teszi, hogy első pillantásra lássa a népesség számát és nemzetiségét. (...) minden egyes lélek ábrázolva van.*”¹¹⁴

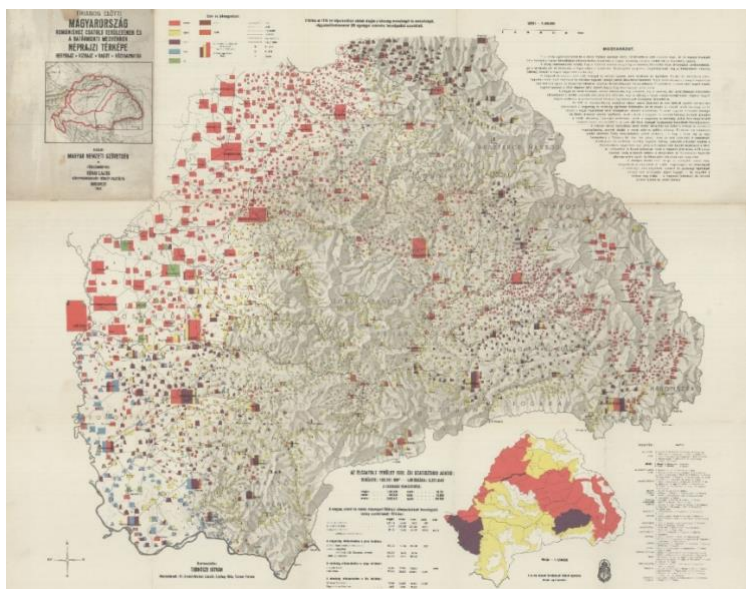
Amennyiben a fenti érvelés alapján elfogadjuk azt, hogy Teleki térképe nem népsűrűségi térkép, hanem a népességszám pontos ábrázolására fókuszált, úgy a térkép módszertanának lehetséges előzményeit, illetve párhuzamait inkább az abszolút adatokkal dolgozó etnikai térképek között kell keresnünk. Ilyenből pedig akadt már a korszakban is jó pár típus. Ilyenek például az olyan kördiagrammos módszert alkalmazó etnikai térképek, ahol a körök területe pontosan arányos az ábrázolt népességszámmal (nem minden korabeli kördiagramos etnikai térképnél van ez így, a román kiadású térképek például előszeretettel manipulálták a térképeiket a helytelen körméret-ábrázolással). Ilyen Magyarországon is készült már tíz évvel korábban.¹¹⁵ Ezeknél a térképeknél tehát a beszínezett területek minden négyzetmillimétere meghatározott népesség-számot jelöl, a fent említett magyar térképen például 23,3 főt. Az, hogy a módszer e komponens tekintetben nem különbözik a vörös térkép módszerétől, tulajdonképpen Teleki Moszuli Bizottság-beli térképén is látszik, ahol Moszul városát kördiagramm jelöli. Ehhez nem kapcsolódik külön jelmagyarázat, és ki sem kellett emelni a térképből, sőt a szomszédos települések népességét jelképező foltokat hozzá is illesztették a kördiagram szegélyéhez, tehát logikailag akár egy véletlenszerűen szabályos körnek rajzolt, de az eredeti ábrázolási módszer részét képező síkidomnak is tekinthetnénk az alakzatot. Ez az érzet tovább erősödik, ha a jelentés 4. és 5. számú térképére rávetített, a 6. számú térkép tematikus tartalmából származtatott kontúrokat vizsgáljuk. A leírásból kiderül, hogy a mind a kördiagram, mind a beszínezett területek négyzetmilliméterenként 100 főt jelölnek, és Moszul 970 mm²-nyi kördiagramja 97 ezer főt, míg Sulejmanie 146 mm²-nyi foltja 14 600 főt jelöl. Természetesen a kördiagram többi komponensét

¹¹⁴ Teleki, 1928.

¹¹⁵ *A Magyar Állam közigazgatási térképe. Az 1900. évi anyanyelvi adatokkal kiegészítette a M. Kir. Központi Stat. Hivatal.* 1:360 000. Budapest: KSH, 1908. 12 szelvény, egyenként 67 × 56 cm

tekintve jelentősen különbözik a vörös térkép anamorf kartodiagram módszerétől.

A népesség abszolút adatként való ábrázolása tekintetében szintén hasonlítanak a vörös térképhez különböző sokszögekkel, jellemzően téglalapokkal, négyszögekkel dolgozó diagram-módszerű térképek.¹¹⁶ Ilyen például Tarnóczi István 1940-es Erdély-térképe¹¹⁷ (18. ábra), vagy a szlovák-magyar nyelvhatárt ábrázoló magyar kiadású térkép 1942-ből.¹¹⁸

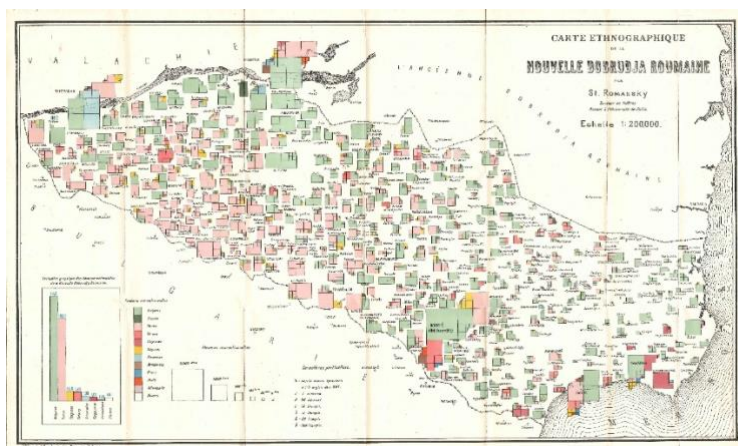
¹¹⁶ Később ezekre részben Teleki is utal, azonban hátrányának tartja, hogy az olvasót ez a megoldás rengeteg számítás elvégzésére kötelezi. L.: Teleki Pál: Egy néprajzi térképről. *Földrajzi Közlemények*, 1937/4–5. 61.

¹¹⁷ Tarnóczi István: *Trianon előtti Magyarország Romániához csatolt területének és a határmenti megyéknek néprajzi térképe*. 1:800 000, Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1940.1 szelvény, 73 × 63,5 cm

¹¹⁸ *A magyar-szlovák nyelvhatár vidékének és a szomszédos területeknek nemzetiségi térképe*. 1:200 000. Budapest: Államtudományi Intézet, 1942. 2 szelvény, egyenként 116 × 84 cm

18. ábra. Tarnóczi István: Trianon előtti Magyarország Romániához csatolt területének és a határmenti megyéknek néprajzi térképe, 1940. Lelőhely: magángyűjtemény

De már egy 1915-ös bolgár kiadású Dél-Dobrudzsa- (19. ábra)¹¹⁹, vagy egy 1919-es kiadású Erdély-térképről¹²⁰ is visszaköszön a módszer.

19. ábra: Romansky, St.: Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumaine, 1915. Lelőhely: magángyűjtemény

Ezeknél a térképeknél az a kiindulópont, hogy 1 mm²-nyi beszínezett terület meghatározott lakosságszámot jelöl, e tekintetben tehát megegyeznek a vörös térképpel. Jakabffy feljebb bemutatott térképein pedig láthattuk, hogy a vörös térképet kiindulópontként

¹¹⁹ Romansky, St.: Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumaine. In: Romansky, St.: *Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumaine*. Szófia, 1915. 85 1:200 000, 1 szelvény, 95 × 57 cm

¹²⁰ Victor, Vlad: *Harta etnografică după statistica maghiară din 1910 din Transilvania, Banat, Crișana, Maramures*. Lugoș: Serviciul Geografic al Armatei, 1919. 1 szelvény, 117 × 92 cm

felhasználva hogyan juthat el a térképszerkesztő az összefüggő felületek beszínezésétől a beszínezett területek pontszerű geometrikus formákká, Bartos-Elekes Zsombor szavaival élve „szemcsékké” való szétbontásáig.¹²¹ De lehetséges ez úgy is, ha a térképen az előzőekkel azonos népességértéket alkalmazva gyérebb népességű területet ábrázolunk. Ilyen például Teleki Moszuli Bizottság-beli térképe. Az, hogy ezek a formák lekerekített szélű foltok, vagy szögletes formák, összefüggő síkidomok vagy „szemcsék”, a térképszerkesztő természettudományos szabályszerűségek mentén nem definiálható egyéni döntése, de ettől még alapvetően nem keletkezik különálló ábrázolási módszer. Ez abból következik, hogy Teleki ennyire pontosan sehol sem írta le a módszerét, így a térképszerkesztőnek több tekintetben meglehetősen szabadsága maradt még azután is, hogy Teleki módszertani leírását adott esetben, ahogy láthattuk, szó szerint rányomtatta a saját térképére. Tehát ha Teleki térképének csak a szöveges módszertani leírásából indulnánk ki, akkor arra a következtetésre juthatnánk, hogy a vörös térkép módszertani szempontból nem új. Ennek tisztázása azért fontos, mert a korabeli közvélemény, és Teleki maga is a népességszám (vagy tévesen népsűrűség) ábrázolásának újdonság voltára különös hangsúlyt fektetett.

A térkép újdonsága valójában abban rejlik, hogy a népességszámot ilyen kis méretarány mellett,¹²² áttekinthető formában adja vissza.¹²³ A különböző „szemcsésedett” változatokhoz képest valóban jóval áttekinthetőbb és befogadhatóbb a térkép, ennek a megvalósítása a térkép vitathatatlanul legnagyobb érdeme. Az azonban, hogy mi számít kis méretaránynak, és mindenekelőtt mi számít áttekinthető formának, nem térképmódszertani, hanem többé-kevésbé szubjektív, az emberi

¹²¹ Maga Teleki is három ábrán mutatja be a „szemcsésedés” lehetőségét térképe 1919-es kiadásának magyarázó szövegében, melyet ekkor még jobbára kerülendőnek tart, a Moszuli Bizottság-beli térképén azonban már maga sem tudja elkerülni. L.: Teleki, 1919. 3. Bartos-Elekes Zsombor is emellett érvel „*Ha a tematikus ábrázolást nem torzította volna, akkor a kis szemcsedarabkák miatt a térkép áttekinthetetlen lett volna. Ezért csoportosította a „szemcséket”, lemondva a helyzethűségről, betartva azonban a térbeli hűség határait.*” Bartos-Elekes, 2002. 6.

¹²² Teleki ezt az 1937-es cikkében hangsúlyozza ki. L. Teleki, 1937. 61.

¹²³ Teleki ugyan erre a körülményre is utal a leírásában, azonban a térkép megítélésénél a fenti népességszám-népsűrűség-ábrázolás újdonságához képest ez az árnyalás sok helyütt teljesen elmaradt.

agy kognitív megismerési mintázatait is figyelembe vevő, összetett kérdéskör.¹²⁴ Teleki térképe tehát nem alapvető módszertani elgondolásaiban, hanem kivitelezését tekintve képez újdonságot, ez utóbbi tekintetében viszont egy olyan kérdést oldott meg sikerrel, amit ekkora méretarány mellett ennél áttekinthetőbben azóta sem tudtak megoldani.

Szintén a kivitelezést tekintve jelent újdonságot, hogy vörös térképen és utódain, dacára annak, hogy abszolút népességszámot ábrázolnak, az egyes beszínezett foltok képileg nem kötődnek, nem köthetőek az egyes közigazgatási egységek, pl. települések, vagy éppen járások határaihoz. Ezzel szemben mind a kördiagramos, mind a négyyszögdiagramos térképek tematikus tartalma, belső vonatkoztatási rendszere képében is illeszkedett ezekhez. A közigazgatási határok szerepét ugyan a módszertani leírások külön nem hangsúlyozzák, de a közigazgatási határok átlépésére való törekvés Teleki Moszuli Bizottság-beli térképéről is leolvasható, amelyen az alacsony lakosságszám és a népesség centralizálása miatt a beszínezett területek – a választott kulcs mellett – kisebb, különálló foltokká estek szét. Ezek azonban sokszor annak ellenére is metszik a közigazgatási (jelen esetben az Oszmán-Birodalom legkisebb közigazgatási egységét képező náhije) határokat, hogy a térképszerkesztőnek lett volna lehetősége ennek elkerülésére. A megoldásra feltehetőleg a kis méretarány és az áttekinthetőség kívánalma miatt volt szükség.¹²⁵ Ugyanakkor ez a megoldás tette részben lehetővé azt is, hogy az ábrázolt népesség egy részét a valós földrajzi helyétől jelentősebb távolságra, akár valójában másik település közigazgatási területére helyezze. Az egyes települések belső struktúrájából adódóan a népességet a településközpontokban aggregáló kör- és négyyszögdiagramos térképeknél is lehetséges, hogy a népesség egy része valójában akár 15 km-re is legyen az őt reprezentáló alakzattól a térképen (például kiterjedt tanyarendszerek esetében), azonban míg ezeknek a közigazgatási határok szükségszerűen gátat szabnak, addig Telekinek valamelyest nagyobb

¹²⁴ Mindazonáltal általában az etnikai térképezés területén az egymillió méretarány már viszonylag kicsinek számít, és itt a nagyobb méretarányú térképeken alkalmazott megoldások jellemzően kevésbé áttekinthetőek.

¹²⁵ Ettől függetlenül a beszínezett területek méretének kiszámítása nem lett kevésbé időigényes folyamat, ahogy erről maga Teleki is említést tett. L.: Benda, 1920. január 22. 1.

szabadsága adódott a beszínezett alakzatok elhelyezésekor. Éppen ez a körülmény nyitott utat annak a manipulációs lehetőségnek, hogy míg a magyar etnikumú területeket Teleki igyekezett összefüggő területekként ábrázolni, addig a nemzetiségeket igyekezett területileg tagolni, valamint a valóságosnál nagyobb méretű lakatlan foltokat elhelyezni.¹²⁶ Éppen ezt a gyakorlatot támadták a fent említett román recenziók, amire Teleki válaszában közölte, hogy az átcsoportosítás szükségzerű volt a kis méretarány miatt.¹²⁷ Összességében tehát a térkép módszeréről azt lehet mondani, hogy az bizonyos tekintetben nem új, mégsem helyes Teleki térképén ezt a körülményt számon kérni, hiszen a felsorolt kör- és négyszögdiagramos párhuzamok mindegyike nagyobb méretarányban készült, és képileg nehezebben befogadható, mint a vörös térkép.

Összegzés

A vörös térkép a magyar etnikai térképtörténet egyik legfontosabb darabja. Maga a térkép számos kiadást és átszerkesztést is megélt, melyek közül – talán egyedülként a magyar térképtörténetben – számos külföldi újrakiadás is történt. Ugyanakkor a vörös térkép módszertanilag kevesebb későbbi független, nemzetközi példát, új térképet inspirált, mint például a Bátly–Kogutowicz-féle pontmódszeres térkép. Módszertanilag ugyan nem volt minden elemében új az elgondolás, azonban kivitelezését tekintve újdonság volt, hogy Teleki ilyen kis méretarány mellett is áttekinthető módon oldotta meg az ábrázolást. Emellett ez volt az egyetlen etnikai térkép, amely át tudta törni a szűkebb tudományosság határait, és mind a mai napig széles tömegek által ismert, a revíziós törekvések jelképévé vált ikonikus ábrázolássá alakult a magyar közvélemény szemében, amelyet a térkép mai napig tartó kulturális újrafelhasználása is jól példáz. Ennek hátterében egyrészt azt a körülményt lehet sejteni, hogy a térképet egyedülként az antanthatalmak legfőbb vezetői is megnézték, sőt részben el is ismerték, afféle, a magyar békeelőkészületek intenzitása és a béketárgyalásokon elért politikai eredmények között feszülő ellentmondás fölött érzett keserűség levezetésére szolgáló szelepként is működött. Másrészt Teleki

¹²⁶ Gyuris, 2014. 12.

¹²⁷ Teleki, 1937. 62.

társadalmi és tudományos státusza révén már a békeelőkészületek megkezdésekor is nagy tekintélynek örvendett, a békeelőkészületek megszervezése ezt viszont tovább növelte, sőt ez egyfajta kölcsönhatást is jelentett, hiszen előbb geográfusként a Magyar Földrajzi Társaság békeelőkészítő munkálatait koordinálta, majd politikusként megszervezte a Békeelőkészítő Irodát, ahol tovább folytatódhatott ezeknek az anyagoknak a tervezése. Teleki a békeszerződés aláírásának idejére külügyminiszter, később pedig két ízben miniszterelnök is lett. A szűkebb szakmájában a vörös térképnek köszönhetően világhírnévre tett szert, azonban a revíziós célok szolgálatába állított, tragikus végű életútja szomorú példaként mutat rá a tudomány és a politikai célok összeegyeztethetőségének hatáira.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni Izsák Anikónak a kézírásos források kiolvasásában nyújtott segítségét, illetve Hegedüs Ábelnek, Keményfi Róbertnek, Probáld Ferencnek és Zeidler Miklósnak, hogy tanácsaikkal segítették a készülő kézirat alakulását. A kutatáshoz szükséges kutatóutakat a Lipcsei Egyetem IPID4ALL ösztöndíja, valamint a Jancsó Alapítvány támogatta.

*Felhasznált irodalom*Atlaszok, Térképek

Bátky Zsigmond: *A Magyar Szent Korona Országainak néprajzi iskolai falitérképe*. 1:600 000. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1909. 1 szelvény, 160 × 110 cm

Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe*. 1:200 000. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság, 1918. 46 szelvény, egyenként 57 × 38 cm

Bery, G.: *Carte ethnographique de l'Europe Centrale*. 1:2 000 000. Párizs – London: Messageries Hachette – Wm Dawson & Sons Ltd., 1938. 1 szelvény, 43 × 57 cm

Carte ethnographique de la Roumanie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, , 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

Carte ethnographique de la Tchécoslovaquie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

Carte ethnographique de la Hongrie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

Carte ethnographique de l'Istrie (Frontières de 1937). In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

Carte ethnographique de la Dobrudja. In: *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946. 94. 1:2 000 000, 1 szelvény, ismeretlen méret

Edvi Illés Aladár – Halász Albert: VIII. *La Hongrie économique en cartes/The economies of Hungary on maps/Magyarország gazdasági térképekben*. 4. kiadás Budapest: Hornyánszky, 1920. 68 térkép + 6 grafikon. In: *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius-március havában*. III /B. köt. 1920. VIII.

Edvi, Illés Aladár – Halász, Albert: *Das neue Mitteleuropa in wirtschaftlichen Karten: New Central Europe in economical maps*. Budapest, Államtudományi Intézet, 1928. 149.

Erdély néprajzi térképe. *Képes Vasárnap*, 1940. szeptember 1. ismeretlen méretarány, 1 szelvény, 37 × 26 cm

Ethnographical map of the contested territory. In: *Questions of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30*. Genf: League of Nations, 1925. 90. 1:1 000 000, 1 szelvény, 50 × 39 cm

Ethnographic maps of Central & South Eastern Europe and Western Asia. 1:1 500 000; 1:2 000 000. London: Foreign Office Historical Section, 1919. 5 szelvény, különböző méretek

Fodor Ferenc: *A rutén Felvidék néprajzi, gazdaságföldrajzi és közlekedési térképe*. 1:1 500 000, Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1921. 1 szelvény, 17,5 × 42 cm

Győrffy István: *A Dunai Államok néprajzi térképe*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet, 1928? 1 szelvény, 59 × 33,5 cm

Győrffy István: *Carte Ethnographique des pays Danubiens*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet, 1928?, 1 szelvény, 64 × 36 cm (a *La Carte Ethnographique de Transylvanie*. c. térképpel egy lapon)

Győrffy István: *La Carte Ethnographique de Transylvanie*. 1:2 200 000. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet, 1928? 1 szelvény, 64 × 36 cm (a *Carte Ethnographique des pays Danubiens*. c. térképpel egy lapon)

Halász, Albert: *Das neue Mitteleuropa in wirtschaftlichen Karten: New Central Europe in economical maps*. Budapest, Pester Lloyd Press, 1928. 149.

Igazságot Magyarországnak! Méretarány nélkül. Budapest: Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, 1938. 1 szelvény, 50 × 35 cm

Jakabffy, Imre: *Ethnographical map of Rumania of 1930/ Carte ethnographique de la Roumanie de 1930*. 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1942. 1 szelvény, 85,5 × 98,5 cm

Jakabffy, Imre: *Ethnographische Landkarte Rumäniens vom Jahre 1930/ Carta etnografica della Romania dell' anno 1930*. 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1942. 1 szelvény, 85,5 × 98,5 cm

Jakabffy Imre: *Közép-Európa nemzetiségi térképe*. 1:1 000 000. Budapest: Teleki Pál Intézet, , 1942. 2 szelvény, egyenként 148 × 95 cm

Rónai András (szerk.): *Közép-Európa Atlasz*. Különböző méretarányok. Budapest –Balatonfüred: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1945.

A Magyar Állam közigazgatási térképe. Az 1900. évi anyanyelvi adatokkal kiegészítette a M. Kir. Központi Stat. Hivatal. 1:360 000. Budapest: KSH, 1908. 12 szelvény, egyenként 67 × 56 cm

A magyar–szlovák nyelvhatár vidékének és a szomszédos területeknek nemzetiségi térképe. 1:200 000. Budapest: Államtudományi Intézet, 1942. 2 szelvény, egyenként 116 × 84 cm

Martonne, Emmanuel de: *Répartition des nationalités dans les pays ou dominant les roumains. Annales de Géographie*, Párizs, 1920/58. 1:1 000 000. 1 szelvény, 98 × 64 cm

Nationality map of Transylvania. Ismeretlen méretarány. Budapest: Központi Királyi Statisztikai Hivatal, 1940. 1 szelvény, ismeretlen méret

Peoples of the Vojvodina, 1910. In: Jugoslavia. Volume II. History, peoples and administration. Norwich: Naval Intelligence Division, 1944. 75. 1 szelvény, 9 × 14 cm

27. *Romaniâ. Hartă etnică./ Carte ethnographique de la Roumanie (Frontières de 1937)* ismeretlen Bukarest: Institutul Geologic al Romaniei, 19??. 1 szelvény, 42 × 30 cm

XII/D. Románok a Kárpátok és a Tisza között. Az 1910. évi magyar statisztika hiteles adatai szerint a népsűrűség figyelembevételével. 1920. ismeretlen méret.

Romansky, St.: *Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumaine.* In: Romansky, St.: *Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumaine.* Szófia, 1915. 85 1:200 000, 1 szelvény, 95 × 57 cm

Sonkoly K.: *Ethnographical Map of the territory taken from Hungary and attached to Czecho-Slovakia.* Kb. 1:1 000 000. Budapest: Államtudományi Intézet, 1935. 1 szelvény, 21,5 × 59,5 cm

Tarnóczi István: *Trianon előtti Magyarország Romániához csatolt területének és a határmenti megyéknek néprajzi térképe.* 1:800 000, Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1940. 1 szelvény, 73 × 63,5 cm

Teleki Pál: *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján.* 1:1 000 000. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1919. 1 szelvény, 80 × 58 cm

Teleki Pál: *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján/ Ethnographical map of Hungary based on density of population* In: *Igazságot Magyarországnak!* Budapest: Magyar Külügyi Társaság, 1928, 402. 1:1 000 000, 1 szelvény, 80 × 58 cm

Teleky, Paulo: *Carta etnografica della Vecchia Ungheria.* In: *Transylvania Terra Rumena.* Bukarest: Institutul de Arte Grafice Regina Maria, 1940. 32.

Conte Teleki, Paolo di: *Carta etnografica d'Ungheria costruta in base alla densità della popolazione.* 1:1 000 000, Budapest: Magyar Földrajzi Intézet Rt., 1940. 1 szelvény, 78,5 × 58,5 cm

The Peoples of Austria-Hungary. I. Hungary Atlas. London: Naval Intelligence Division, Geographical Section, 1919. 78.

Victor, Vlad: *Harta etnografică după statistica maghiară din 1910 din Transilvania, Banat, Crișana, Maramures*. Lugos: Serviciul Geografic al Armatei, 1919. 1 szelvény, 117 × 92 cm

Wallis, Bertie Cotterell: Distribution of nationalities in Hungary. *The Geographical Journal*, 1916/ 3. 177–187.

Wallis, B. C.: *Map of Hungary showing density of population*. 1:1 000 000, London: Royal Geographical Society, 1917. 1 szelvény, kézirat

Wallis, B. C.: *Map of Hungary showing percentage of various nationalities*. 1:1 000 000, London: Royal Geographical Society, 1917. 1 szelvény, kézirat

Cikkek, kötetek

Ablonczy, Balázs: *Pál Teleki (1879–1941). The life of a Controversial Hungarian politician*. New York: Columbia University Press, 2006.

Apponyi Albert et al: *Igazságot Magyarországnak! A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata*. Budapest: Magyar Külügyi Társaság, 1928.

Balahó Zoltán – Gál Vilmos: Jakabffy Imre életútja a nemzetiségi térképektől a régészeti bibliográfiáig. *Történeti Múzeológiai Szemle: A Magyar Múzeumi Társulat Évkönyve* 5. 2005. 75–128.

Cholnoky Jenő: Utazás az Amerikai Egyesült Államokban. *Földrajzi Közlemények*, 1912. 235–274.

Dénes István: *Baj van Tiszántúll!* Budapest, Fórum Nyomda, 1937. 139.

Fodor Ferenc: *A magyar térképírás. III.* Budapest: Honvéd Térképészeti Intézet, 1954.

Galántai József: *A trianoni békekötés 1920*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1990.

- Gercsák Gábor – Klinghammer István: Tudomány – politika – diplomácia. Az előkerült néprajzi térkép apropóján az első világháborút lezáró béketárgyalásokra szánt kiadott térképekről. *Külügyi Szemle*, 2017 Tél, 165–168.
- Gulyás László: *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914*. Budapest: Kárpátia Stúdió Kft., 2012.
- Gyuris Ferenc: Human Geography, Cartography, and Statistics: A Toolkit for Geopolitical Goals in Hungary until World War II. *Hungarian Cultural Studies*, 2014. 1–28.
- Heffernan, Michael: Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1996. 504–533.
- Jakabffy Imre: *Magyarázat Közép-Európa nemzetiségi térképéhez, 1942*. Budapest, 1994, Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. 109.
- Joerg, Wolfgang Louis Gottfried (ed.): *Memorial volume of the trancontinental excursion of 1912 of the American Geographical Society of New York*. New York, 1915, American Geographical Society, 407.
- Joerg, Wolfgang Louis Gottfried: Recent geographical work in Europe. In: *Geographical Review*, 1922. 3. sz 431–484.
- Jugoslavia. Volume II. History, Peoples and Administration*. Norwich, 1944. Naval Intelligence Division. 403.
- Jócsik Lajos: *A Magyarország cseh és szlovák néprajzi térképeken*. Budapest: A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségkutató Intézete, 1943.
- Keményfi Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.

Keményfi Róbert: *Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége*. II. köt. *A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Térképzetek, térképek: fogalomtár*. Debrecen: Bölcsész Konzorcium, 2006.

Keményfi, Róbert: Karten machen – Macht der Farben. Zur Frage der Visualisierung des ungarischennationalen Raumes. In: *Forum IfL: Visualisierung des Raumes Karten machen – die Macht der Karten*. Leipzig: Leibniz Institut für Länderkunde, 2007. 55–66.

Keményfi Róbert: Nehéz örökség – az SS szerepének emlékezete a magyar etnikai térképezés történetében. *Regio*, 2010/4. 3–32.

Keményfi Róbert: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái. I. rész. *Tér és Társadalom*, 2011/1. 63–80.

Keményfi Róbert: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái. II. rész. *Tér és Társadalom*, 2011/2. 69–87.

Kéz Andor: Dr. Kogutowicz Károly: Magyarország néprajzi térképe. 1:1 000 000. Budapest: 1927. I–III. kiadás. Kókai Lajos kiadása. *Földrajzi Közlemények*, 1927/7–10. 266–269.

Kéz Andor: Megjegyzés a válaszra. *Földrajzi Közlemények*, 1928/1–4. 70–71.

Klinghammer, István – Gercsák, Gábor: Der ungarische Geograph Pál Teleki als Mitglied der Mossul-Kommission. *Cartographica Helvetica*, 1999. 17–25.

Klinghammer István: Tudomány – politika – diplomácia. Teleki Pál, a Moszul-Bizottság tagja. *Külügyi Szemle*, 2015.

Klinghammer István – Gercsák Gábor: „Lapok a Kárpát-medence etnikai térképezésének történetéből”. *Magyar Tudomány*, 2010. Vol. 171. No. 6. 667–669.

Koch Ferenc: Teleki Pál gazdaságföldrajzi munkásságának bírálata. *Akadémiai Értesítő*, 1956/1. 89–122.

Kocsis Károly: Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények*, 1996/2–3. 167–180.

Kocsis Károly – Tátrai Patrik: Contributions to the history of the Hungarian ethnic mapping. In: Zentai László – Györffy János – Török Zsolt Győző (szerk.): *Térkép – Tudomány. Tanulmányok Klinghammer István professzor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, 2006, 241–249.

Kogutowicz Károly: Válasz néprajzi térképem bírálatára. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalom-történeti Tudományos Osztályának Közleményei*, 1928/1–4. 68–70.

Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon*. Pécs: Publikon, 2012.

Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique. Párizs: Institut National de la Statistique et Études Économiques, 1946.

A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárus-március havában. I–III. + III /B. köt. Szerk.: Cholnoky Jenő. Budapest: Hornyánszky, 1920.

A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárus-március havában. III /B. köt. Szerk.: Cholnoky Jenő. Budapest: Hornyánszky, 1920.

Map of Eastern Turkey in Asia, Syria and Western Persia. In: *Ethnographic maps of Central & South Eastern Europe and Western Asia*. London: Foreign Office Historical Section, 1919. 1:2 000 000, 1 szelvény, 73 × 71 cm

Martonne, Emmanuel de: Essai de carte ethnographique des pays roumains. *Annales de Géographie*, 1920/158. 81–98.

Mihăilescu, Vintilă M.: Über die ethnographische Karte des Grafen Paul Teleki. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*. Bukarest, 1940. 233–243.

New maps and photograps: Additions to the map room. In: *Supplement to the Geographical Journal: Recent Geographical Literature, Maps, and Photographs Added to the Society's Collections*. 1920/5. 174–184.

- Nyigri Imre: Közép-Európa nemzetiségi térképe. *Láthatár*. 1944. május 109–115.
- Palsky, Gilles: Emmanuel de Martonne and the ethnographical Cartography of Central-Europe (1917–1920). *Imago Mundi*, 2002. 111–119.
- Papp-Váry Árpád: Teleki Pál a kartográfus. In: Csicsery Rónai István – Vigh Károly (szerk.): *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévé előadásai*. Budapest: Occidental Press, 1992. 79–101.
- Papp-Váry Árpád: A „carte rouge” - vörös térkép jelentősége statisztikatörténeti szempontból. In: Jeney László (szerk.): *Teleki Pál, a geográfus*. Budapest–Gödöllő: Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajzi és Jövőkutatás Központ; Teleki Pál Egyesület, 2016. 89–98.
- Papp-Váry Árpád: *Magyarország története térképeken*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2017.
- Questions of the Frontier between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30*. Genf: League of Nations, 1925.
- Reisser, Wesley J.: *The Black Book. Woodrow Wilson's secret plan for peace*. Lanham: Lexington Books, 2012.
- Rónai András: 3. Államtudományi Intézet. Institut de Sciences Politiques. *Statisztikai Szemle*, 1943/5–6. 321–322.
- Rumänische Landkartenfälschungen. Festgestellt vom Staatswissenschaftlichen Institut der Ungarischen Statistischen Gesellschaft*. Budapest: Staatswissenschaftliches Institut, 1940.
- Rungaldier, Randolph: Graf Teleki, Ethnographical map of Hungary, based on density of population. 1:1,000,000. Budapest 1922. *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft*. 1923/4. 146.,
- Seegel, Steven: *Map Men: Transnational Lives and Deaths of Geographers in the Making of East Central Europe*. Chicago: Chicago University Press, 2018.

Segyevy Dániel Zoltán: *Térképművek Trianon árnyékában. Magyarország néprajzi térképe (1918)*. Budapest: KSH Könyvtár. 2016.

Someșan, Laurian: La Transylvanie est-elle inhabitée? *Revue de Transylvanie*, 1936/4. 475–481.

Someșan, Laurian: Une carte discutable. (Réponse á M. Paul Teleki.) *Revue de Transylvanie*, 1938/1–2. 123–127.

Svatek, Petra: Ethnic cartography and politics in Vienna, 1918–1945. *The British Journal for the History of Science*, 2018. 99–101.

Szász István Tas: *Transzszilván szemmel, ősszmagyar szívvel*. Tahitótfalu: Jancsó Alapítvány, 2015.

Tátrai Patrik: Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban. *Regio*, 2014/2. 45–65.

Tátrai Patrik: *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691–2006)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, 2017.

Count Teleki, Paul: *An Ethnographical map of Hungary based on the density of population*. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1919.

Teleki, Paul: *The evolution of Hungary and its place in European history*. New York: Macmillan, 1923.

Teleki Pál: Egy néprajzi térképről. *Földrajzi Közlemények*, 1937/4–5. 60–70.

Vitéz Temesy Győző: *A hazatérő Felvidék*. Budapest, Magyar Cserkész, 1938. 16.

The Hungarian peace-negotiations. Report on the activity of the Hungarian peace delegation at Neully s/S., from january to march. 1920. XXVII.

Vagács András – Fodor Ferenc: A magyar térképírás 3. kötet. *Földrajzi Értesítő*, 1956. 109–114.

Wallis, Bertie Cotterell: Distribution of nationalities in Hungary. *The Geographical Journal*, 1916/3. 177–187.

Wright, John K.: Obituary: W. L. G. Joerg 1885-1952 *Geographical Review*, Vol. 42, No. 3 (Jul.1952), 482–488.

Zombory Ida: Magyarország dunántúli részének népsűrűsége az 1900. évi népszámlálás alapján. *Földrajzi Közlemények*, 1905. 18–21.

Napi- és hetilapok

Benda Jenő: A „Carte Rouge” históriája. Beszélgetés Gróf Teleky Pállal a párisi ötöstanács elé került térképről. *Pesti Hírlap*, 1920. január 22. 1–2.

Benda Jenő: Erdély és Románia. *Képes Vasárnap*, 1940. júl. 7. 8–10.

Erdély néprajzi térképe. *Képes Vasárnap*, 1940. szeptember 1. melléklet

Erdély néprajzi térképe. *Világ*, 1946. május 26. 1.

Magyarország új néprajzi térképe. *8 órai újság*, 1919. február 21. 5.

Teleki Pál térképe és a románok. *Pesti Hírlap*, 1940. július 12. 9.

Magyarország új néprajzi térképe. *8 Órai Újság*, 1919. február 21. 5.

Magyarország új néprajzi térképe. *Budapesti Hírlap*, 1919. feb. 28. 6.

Online források

Bartos-Elekes Zsombor: A képpé varázsvolt adat: a népességszerkezeti térképek ábrázolási módszereiről. In: *Térképtudományi tanulmányok*. Szerk.: Klinghammer István. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Eötvös Kiadó, 2002, 11.

<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/09bezs.pdf> (letöltés ideje: 2018. április 26.)

Felületkartogrammok. In: Klinghammer István – Pápay Gyula – Török Zsolt Győző (Szerk.): *Kartográfia történet*. 1995.

REGIO 26. évf. (2018) 4. szám 114–179.

<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/kptkonyv/kiii342.htm>
(letöltés ideje: 2018. április 26.)

Földabrosz Blog <https://blog.oszk.hu/foldabrosz/voros-terkep-kulonbozo-valtozatai-1-az-1919-evi-kiadasok> (letöltés ideje: 2018. október 9.)

Gyuris Ferenc: Human geography, cartography, and statistics: A toolkit for geopolitical goals in Hungary until World War II. *Hungarian Cultural Studies*, 2014. 214–241. <http://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea> (letöltés ideje: 2018. március 26.)

Hajdú Zoltán: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918–1920. *Kisebbségkutatás*, 2000/2. 224–233. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_02/cikk.php?id=244 (letöltés ideje: 2018. március 26.)

A vörös térkép Isaiah Bowman-nak küldött változata. <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/14876>
(letöltés ideje: 2018. augusztus 16.)

Zeidler Miklós: *Apponyi Albert párizsi beszéde. Forrásközlés.* http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/ (letöltés ideje: 2018. október 9.)

Levéltári források

Archives Diplomatiques, Párizs: *Ministère des Affaires étrangères Direction des Archives Fonds du service géographique 294 QO / 81 Roumanie*

Royal Geographical Society Library, London, *RGS/CB8/B. C. Wallis: A Royal Geographical Society titkárságának levele B. C. Wallis-hoz 1920. június 25-én.*

The National Archives, London, Foreign Office, Library, Maps and Plans, FO 925/20006 *Map of Hungary, showing percentage of various nationalities. by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000.* Royal Geographical Society. London, 1917. London

The National Archives, Foreign Office, Library, Maps and Plans, FO 925/20008

Map of Hungary, showing density of population, by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000. Royal Geographical Society. London, 1917. London

UWM-American Geographical Society Library: Teleki Pál levele Isaiah Bowman-hoz 1918. december 25-én. Correspondence between Isaiah Bowman and Count Paul Teleki. AGSL-Ny Archives, 189. doboz, 9. mappa, 1. levél. (Milwaukee)

UWM-American Geographical Society Library: Isaiah Bowman levele Teleki Pálhoz 1919. július 23-án. Correspondence between Isaiah Bowman and Count Paul Teleki. AGSL-Ny Archives, 189. doboz, 9. mappa, 2. levél. (Milwaukee)

UWM-American Geographical Society Library: Isaiah Bowman levele W. L. J. Joerg-hez 1919. március 4-én. Correspondence between Isaiah Bowman and W. L. G. Joerg. AGSNY AC 1, 185. doboz, 38. mappa, 7. levél (Milwaukee)